

A stílustulajdonítás szociokulturális szituáltsága Funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés¹

1. Bevezetés

A tanulmány, a funkcionális kognitív nyelvészet háttérfeltevéseire támaszkodva, amellett érvel, hogy a megnyilatkozóknak a figyelemirányítás interszubjektív kontextusában érvényre jutó szociokulturális pozíciója lényegi szerepet játszik a stílustulajdonítás folyamatában. Az elméleti modellálás és az empirikus kutatás harmonizálására törekedve az elméleti belátások ismertetését egy többszintű empirikus vizsgálat eredményeinek a bemutatása követi. Az empirikus vizsgálat központi, tárgytudományos kérdésfeltevése az, hogy a megnyilatkozó szociokulturális szituáltsága mint kontextusfüggő kiindulópont hogyan, milyen tényezőket, azok mely aspektusait, tartományait aktiválva jut érvényre a stílustulajdonítás folyamatában. A kutatás tehát nem törekszik arra, hogy a stílustulajdonítás folyamatát a maga komplexitásában empirikus vizsgálat tárgyává tegye. A stílustulajdonítással kapcsolatos reflexiók vizsgálatával az ilyen jellegű kutatásokat csupán kezdeményezni kívánja.

A tanulmány első nagy egysége azokat az elméleti belátásokat ismerteti, amelyek a stílus megértésének funkcionális kognitív pragmatikai megközelítéséből következnek (2.). Ennek keretében először a szociokulturális szituáltság fogalmának értelmezését végzi el a közös figyelem, a kontextus és a nézőpont fogalmaival összefüggésben (2.1.). E szerint az értelmezés szerint a megnyilatkozó szociokulturális pozíciója kontextusfüggő kiindulópontként funkcionál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálása során. Ezt követi a stílustulajdonítás fogalmának értelmezése az episztemikus lehorgonyzáshoz, a séma-megvalósuláshoz és a társas szalienciához való viszonyában (2.2.). A stílustulajdonítás így a különböző szociokulturális tényezőket a megformálásban érvényre juttató, azokat a konstruálás integráns részévé tevő, deiktikus természetű folyamatként nyer értelmezést. Az elméleti rész zárásaként részletezzük az empirikus vizsgálat kérdéseit, feltevéseit, amelyeket az a metatudományos kérdés kapcsol össze, hogy a stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriák hogyan tehetők a stílus tudományos leírásának alapjává (2.3.). A következő egység az empirikus vizsgálat módszertani hátterét ismerteti (3.). Az empirikus kutatás két egy-

¹ Köszönet illeti a tanulmány két rendkívül alapos és gondos lektorát, Domonkosi Ágneszt és Simon Gábort az értékes kritikai megjegyzéseikért és konstruktív javaslataikért. A tanulmányt Tátrai Szilárd a Tématerületi Kiválósági Program keretében készítette.

másra épülő kérdőíves vizsgálatból áll, amelyek összeállításához négy magyar nyelvű egyetemi szeminárium diskurzusrészeleit használtuk fel. Az első, nyitott kérdőív az adatközlőknek a stílustulajdonításukkal kapcsolatos reflexióit kívánta előhívni (3.1.). A második kérdőív esetében arra voltunk kíváncsiak, hogy az első kérdőívből származó, stílustulajdonításra reflektáló, stílusminősítő megnevezések egy zárt kérdőív keretei között mennyire alkalmasak az adott diskurzusrészlet stílusának, illetve az abban szereplő nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségének a vizsgálatára (3.2.). Az eredményeket a kapott adatok egymásra épülését szem előtt tartva mutatjuk be (4.). Elsőként azokat a stílustulajdonításra reflektáló nyelvi kategóriákat tekintjük át, amelyeket az első kérdőív adatközlői megneveztek (4.1.). Ezt követően – szintén az első kérdőív adataira támaszkodva – a diskurzusrészekben szereplő egyes nyelvi konstrukciók társas szalienciájának és ezzel összefüggő stilisztikai jelöltségének a kérdéseit vetjük fel (4.2.). Végül a második kérdőív eredményeinek ismertetését a stílus szociokulturális tényezőinek érvényesülésére fókuszálva végezzük el, a társas szalencia kérdését is szem előtt tartva (4.3.). A dolgot azokat a következtetések zárják, arra is kitérve, hogy az első, nyitott kérdőív eredményei milyen mértékben korrelálnak a második, zárt kérdőív eredményével (5.).

2. Elméleti belátások

A tanulmány a kérdéseit és a válaszait a funkcionális kognitív pragmatika kiindulópontjából fogalmazza meg (l. Tátrai 2017). Ebben a megközelítésben a pragmatika egyrésztől annak a társas megismerő tevékenységnek adja a részletező leírását (vö. Croft 2009; Sinha 1999; Tomasello 2002), amelynek keretében az emberek nyelvi szimbólumokat, konstrukciókat alkalmaznak a kommunikációs igényeik adaptív kielégítése érdekében (vö. Verschueren–Brisard 2009). Így e kiindulópontból a stílustulajdonítás folyamata (a stílus létrehozása és befogadása) is a közös figyelem társas kognitív képességéből kiindulva válik megközelíthetővé. A funkcionális kognitív pragmatika másrésztől – a sémák és megvalósulások kölcsönviszonyát tételezve (vö. Langacker 1987, 2008; Verhagen 2007) – a nyelvi szimbólumoknak, konstrukcióknak a jelentésképzésben betöltött szerepét azok diszkurzív megvalósulása felől mutatja be. Így a stílust a stílustulajdonítás diszkurzív közegében, annak interszubjektív kontextusában, mégpedig a részvevők szociokulturális szituáltságából kiindulva teszi értelmezhetővé. Harmadrésztől e pragmatikafelfogás a nyelv jelentésképző működését olyan átfogó kiindulópontból szemléli (vö. Verschueren 1999), amely termékeny viszonyba hozható az olyan specifikus kiindulópontot érvényesítő nyelvészeti diszciplínákkal, mint amilyen a nyelvi megformálásra fókuszáló, így a nyelv működését a megformálás problematikája felől láttató stilisztika is. E diszkurzív lehetőséget kiaknázva az válik lehetővé, hogy a stílustulajdonítást a nyelvi tevékenységre jellemző konstruálás integráns részeként mutassuk be. A funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés így a stílus fogalmának más értelmezési irányát, értelmezési keretét kívánja kijelölni, mint a nyelvhasználat társadalmi feltételrendszerére fókuszáló szociolingvisztikai stílusmagyarázatok (vö. Coupland 2007; Tannen 2005; valamint l. erről összefoglalóan Bartha–Hámori 2010; Simon 2012a).

2.1. A szociokulturális szituálttság mint kontextusfüggő kiindulópont

A nyelvi szimbólumok alkalmazásának lényegi feltétele a közös figyelem társas kognitív képessége (l. Croft 2009: 413–4). A közös figyelmi jelenetekként értelmezhető diskurzusok résztvevői a világról szerzett tapasztalataikon úgy osztoznak meg, hogy figyelmüket a világ meghatározott folyamataira és az azokban szereplő dolgokra, vagyis különböző referenciális jelenetekre irányítják. Ezeknek a referenciális jeleneteknek az együttes megfigyelését, megértését a megnyilatkozó által alkalmazott nyelvi szimbólumok kezdeményezik, arra késztetve a befogadót, hogy egy világbeli jelenetet – a benne szereplő dolgokkal egyetemben – egy adott módon, ne pedig másképpen figyeljen és értsen meg (l. Tomasello 2002: 127–32). A közös figyelem működésén alapuló nyelvi megismerés olyan – egyszerre interszubjektív, referenciális és intencionális – emberi tevékenység, amelynek további lényegi vonása a tapasztalatok megosztásának rendkívül kidolgozott és rugalmas rendszerét megteremtő és működtető konstruálás (l. Sinha 2005; Verhagen 2007; valamint Tátrai 2017: 907–11). (i) A nyelvi megismerés egyrészt interszubjektív tevékenység, mert a nyelvi szimbólumok alkalmazása során a diskurzus résztvevői magukat és a másikat kölcsönösen olyan mentális ágenseknek tekintik, akik az őket körülvevő és magában foglaló világgal kapcsolatosan ismeretekkel, szándékokkal, vágyakkal és érzelmekkel rendelkeznek (vö. még Bauer 2010). (ii) A nyelvi megismerés másrészt referenciális tevékenység, mert a nyelvi szimbólumok alkalmazásával valaki valakinek valamire, a világ körülhatárolható és elkülöníthető entitásaira irányítja a figyelmét, a nyelvi szimbólumokat azokra vonatkoztatva (vö. Sinha 1999). (iii) A nyelvi megismerés harmadrészt intencionális tevékenység, mert a nyelvi szimbólumok alkalmazása valamilyen kommunikációs célra és ezzel együtt a másikkal megosztható világra, valamint a másik mentális állapotaira is irányul (vö. Sinha 2005; Tomasello 2002: 109–13). (iv) Mindamellett a nyelvi szimbólumok alkalmazásának lényegi sajátosságát azok perspektivikussága adja, vagyis az, hogy a nyelvi szimbólumok a világ dolgainak és folyamatainak különböző perspektívákból történő konceptuális feldolgozását, azaz konstruálását teszik lehetővé (vö. Langacker 2008: 55–89; Tolcsvai Nagy 2017a: 42–50).

Mindazonáltal a közös figyelmi jelenet során alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok csupán kezdeményezik a világgal kapcsolatos tapasztalatok adott módon történő konstruálását. A referenciális jelenetek sikeres megfigyeléséhez, megértéséhez szükség van arra is, hogy a diskurzusok résztvevői – a nyelvi szimbólumok feldolgozásával párhuzamosan – mozgósítsák azokat a relevánsnak tűnő háttérismereiteket, amelyek a kontextuális tényezők feldolgozásából adódnak. A relevánsnak tűnő háttérismereitek mozgósítását lehetővé tevő interszubjektív kontextus olyan dinamikusan formálódó viszonyrendszer, amely a diskurzus résztvevőit, illetve az általuk feldolgozott, együttesen megértett fizikai, társas és mentális világot foglalja magában (l. Verschueren 1999: 75–114). A fizikai világ a közös figyelmi jelenetnek a résztvevők által megértett tér-idő viszonyaiból, a társas világ az általuk megértett szociokulturális viszonyokból, a mentális világ pedig az általuk megértett tudati vi-

szonyokból áll össze (l. részletesen Tátrai 2017: 927–52).² Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy az interszubjektív kontextus nem egyszerűen háttérismeretek rendszere, hanem a háttérismereteknek a résztvevői perspektívákhoz kötött mozgósítása, alkalmazása. A referenciális jelenetek együttes megfigyelésére, megértésére ugyanis alapvető befolyással van az, hogy a megnyilatkozó hogyan juttatja érvényre a maga kontextusfüggő nézőpontját (perspektíváját), azaz hogyan irányítja a másik figyelmét, és ennek keretében hogyan aknázza ki a tapasztalatokat fogalmilag (konceptuálisan) mindig valamilyen kiindulópontból megkonstruáló nyelvi szimbólumok perspektivikusságában rejlő lehetőségeket. A megnyilatkozó perspektívájának működésében három kontextusfüggő kiindulópont együttese játszik meghatározó szerepet (l. Tátrai 2018: 314):

- 1) A közös figyelmi jelenet fizikai világában, amelynek a viszonyrendszerében a résztvevők egymást fizikai entitásokként értelmezik, a megnyilatkozó **tér- és időbeli pozíciója** kontextusfüggő kiindulópontként funkcionál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálása során.
- 2) A közös figyelmi jelenet társas világában, amelynek a viszonyrendszerében a résztvevők egymást társas létezőkként értelmezik, a megnyilatkozó **szociokulturális szituálttsága** kontextusfüggő kiindulópontként funkcionál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálása során.
- 3) A közös figyelmi jelenet mentális világában, amelynek a viszonyrendszerében a résztvevők egymást mentális ágensekként értelmezik, a megnyilatkozó **tudati beállítódása** kontextusfüggő kiindulópontként funkcionál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálása során.³

A stílustulajdonítás szempontjából a kontextusfüggő kiindulópontok közül a megnyilatkozóknak a közös figyelmi jelenet társas világában elfoglalt szociokulturális pozíciója kap kitüntetett figyelmet (Tátrai 2017: 935–8).⁴ Ezzel összefüggésben fontos hangsúlyossá tenni, hogy a résztvevők társas világról való tudása nem korlátozódik a személyközi (interperszonális) viszonyokkal kapcsolatos ismeretek mozgósítására (l. ehhez Bartha–Hámori 2010), annál tágabb viszonyrendszert foglal magában. A közös figyelmi jelenet társas világában ugyanis – amellet, hogy az egymás iránti szoci-

² A közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusának itt vázolt értelmezése szoros összefüggést mutat azzal, ahogyan a kognitív nyelvtan a ground (alap) fogalmát értelmezi (l. Brisard 2002; Langacker 2002).

³ A kontextusfüggő kiindulópontok értelmezésének alapjául Sanders–Spooren (1997) modellje szolgált, amely azonban a kontextusfüggő kiindulópontoknak csak két fajtáját, a referenciális központot és a tudatosság szubjektumát különbözteti meg, és előbbi keretében nem különíti el a tér- és időbeli pozíciót, valamint a szociokulturális szituálttságot (l. Tátrai 2005, 2011: 153–204, 2017: 940–2).

⁴ A kontextusfüggő kiindulópontok közül a megnyilatkozó tudati beállítódása felvetheti, hogy azt összefüggésbe hozhatónak tartjuk az irodalmi narratológiában kidolgozott *mind style* fogalmával (l. Fowler 1977; Leech–Short 1981; Semino 2007), ám az inkább a szereplői tudatok megjelenítésével kapcsolatos technikai fogalomként jelenik meg, és nem egy kidolgozott stíluselméleti koncepció kulcsfogalmaként.

ális figyelem képességén alapuló, diadikus jellegű interszónális kapcsolatteremtésre is lehetőség nyílik – az egymás mentális állapotait befolyásoló figyelemirányítás képességét kiaknázó közös, társas cselekvés, a triadikus jellegű interszónális megismerés zajlik (l. Tátrai 2017: 911–6). A nyelvi megismerés keretében a megnyilatkozó szociokulturális szituálttsága egyfelől kontextusfüggő kiindulópontul szolgál a referenciális jelenet társas viszonyainak a feldolgozásához. A megnyilatkozó szociokulturális szituálttsága másfelől olyan módon is hozzájárul a referenciális jelenet megértéséhez, hogy a hozzáférhetővé tenni kívánt tapasztalatok konstruálását viszonyba hozza azokkal a közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal, amelyek az adekvát nyelvi megformálással kapcsolatban mozgósíthatók a közös figyelmi jelenet résztvevői számára. Ez utóbbi pedig azt jelenti, hogy a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságának feldolgozása – például annak a feldolgozása, hogy a megnyilatkozó diákként beszélget a tanárával (vagy tanárként a diákjával, illetve diákjaival) egy tudományos témáról egy egyetemi szeminárium keretein belül – alapvető szerepet játszik a stílustulajdonítás folyamatában, hiszen az interszónális konstruálás integráns részévé teszi a megformáláshoz kapcsolódó szociokulturális viszonyulást (l. Tátrai 2012: 52–62). A megnyilatkozó szociokulturális szituálttságának feldolgozása tehát aktív kontextualizálást jelent. E folyamat során a megnyilatkozó kontextusfüggő kiindulópontjai egyszerre, párhuzamosan érvényesülnek a konstruálásban, a megformálásban azonban a szociokulturális szituálttsága kap meghatározó szerepet.

A fentiekből az következik, hogy a megnyilatkozó szociokulturális szituálttsága a deiktikus centrum összetevőjeként, a társas deixis kontextusfüggő kiindulópontjaként funkcionál. A társas deiktikus műveletekre az jellemző, hogy a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságából kínálnak fel kontextusfüggő referenciapontokat a szóba kerülő referenciális jelenet közös megfigyeléséhez, azaz megértéséhez (l. Tátrai 2017: 968–74). A társas deixis egyfelől a beszédesemény résztvevői szerepeit hozza működésbe, mégpedig a referenciális jelenet szereplőinek azonosíthatósága érdekében. A személyjelölés deiktikus műveletei a referenciális jelenet szereplőinek azonosítását a közös figyelmi jelenet interszónális kontextusához lehorgonyozva végzik el (vö. Tolcsvai Nagy 2017b: 430–5). Az első és a második személyű deiktikus nyelvi konstrukciók a közös figyelmi jelenet résztvevőit, a megnyilatkozót és a címzettet objektiválják a referenciális jelenet szereplőiként. A harmadik személyű konstrukciók pedig a referenciális jelenetnek azokat a szereplőit jelölik, akik nem azonosíthatók sem a megnyilatkozóval, sem a címmel, pontosabban sem azok megfigyelhetővé tett jelenbeli, múltbeli vagy éppen jövőbeli „én”-jével. A társas deixis ugyanakkor a résztvevők szociokulturális viszonyulását (attitűdjét) is érvényre juttatja. A társas attitűd deiktikus jelölése összekapcsolódhat személyjelöléssel, annak volta-képpen bármelyik alakjával (vö. De Cock–Kluge 2016; Domonkosi 2016), ám el is válhat attól. A társas attitűddeixis személyjelöléssel összekapcsolódó jellegzetes nyelvi kifejezései a magyarban például a tegező és nem tegező alakok, illetve a különböző megszólító formák (l. ehhez pl. Domonkosi 2002; Domonkosi–Kuna 2015), de ide tartozik például a többes szám első személy virtuális (vagy empatikus) használata is (l. Laczkó–Tátrai 2015; Veres–Guspiel 2017). A társas attitűdjelölés azonban nem csupán a személyjelöléshez kötötten valósulhat meg. A megnyilatkozó szociokulturális

pozíciója azon túl is kontextusfüggő kiindulópontul szolgál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálásában.

- (1) [Az alábbi párbeszéd egy Elméleti matematika című egyetemi órán hangzott el, amikor egy feladat megoldásáról volt szó.]
 A: Hosszú lett, és aztán rájöttem, hogy basszus, de hát ezt sokkal egyszerűbben is meg lehet csinálni.
 B: Így van. A kedvemért az egyszerűséget valahogy ügyesen definiáljuk!
 A: Igen. [nevetés] Mondjuk definiáljuk úgy, hogy hogy alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal.

Az (1) diskurzusrészletben, amely empirikus vizsgálatunk nyelvi anyagául is szolgált (lásd 3.), az A megnyilatkozó egy diák, aki egy egyetemi szemináriumon szólal meg, és annak keretében használja a *basszus* kifejezést. E diskurzív közegben ezzel a kifejezéssel anélkül konstruál meg közvetlen, informális viszonyt a beszédpartnerével, hogy annak személyét objektívná valamilyen megszólító vagy tegező forma alkalmazásával. Sőt a *basszus*-sal a megnyilatkozó nemcsak az adott beszédpartnerhez, hanem az adott diskurzus megalkotottságához, továbbá az adott nyelvváltozat, nyelvi regiszter normáihoz való szociokulturális viszonyulása is érvényre jut. Így megszólalását sokan tekinthetik lazának, hétköznapiak vagy éppen szlengesnek. Az adott módon történő megformálás megfelelése ugyanakkor ki van téve az egyezkedés lehetőségének (l. Verschueren 1999: 59–61), ahogy ezt az (1)-ben a tanár (B megnyilatkozó) reakciója is szemlélteti. A diák az újabb megnyilatkozásában már az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* kifejezést alkalmazza, amely a *basszus* alkalmazásától eltérő szociokulturális viszonyulást juttat érvényre. Így ez a kifejezés inkább tartható választékosnak, illetve tudományosnak vagy éppen humorosnak, illetve ironikusnak, mint lazának, hétköznapiak vagy szlengesnek (vö. 4.). Mindez értelmezhető a társas attitűd deiktikus központjának áthelyezéseként. A diák úgy alkalmazkodik a tanár elvárásaihoz, hogy a szociokulturális viszonyulásnak a korábbitól eltérő, a tanárához közelebb álló kiindulópontját veszi fel, és érvényesíti a megformálásban. Ebben a fogalomértelmezésben tehát a társas attitűd fogalma nem csupán, sőt nem elsősorban a partner iránti társas (interperszonális) viszonyulást, hanem a diskurzív helyzettel összefüggő, annak valamely összetevőjét kiemelő szociokulturális elvárásokhoz való viszonyulást jelenti a közös figyelem irányulásának társas (interszubjektív) kontextusában.

A társas attitűddeixis ennélfogva az alkalmazott nyelvi konstrukciókat a diskurzus megformálásával kapcsolatos, közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal hozza viszonyba, mégpedig a megnyilatkozó szociokulturális szituáltságából kiindulva. Mindez egyfelől azt jelenti, hogy a társas deixis olyan nyitott kategória, amely a stílustulajdonítás műveleteinek is keretet ad, másfelől azt, hogy a stílustulajdonítás deiktikus természetű folyamatként, műveletként értelmezhető (l. Tátrai 2012; vö. Simon 2014: 179–90; Stockwell 2002: 45–57).

2.2. A stílustulajdonítás mint deiktikus művelet

A fentebb mondottak lényegi következtetése, hogy a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságának feldolgozása alapvető szerepet játszik a stílustulajdonítás dinamikus, interszubjektív folyamatában is. A megnyilatkozó ugyanis azért, hogy a maga kontextusfüggő perspektívájából a különböző szociokulturális tényezőket a megformálásban érvényre juttatja, azokat a konstruálás folyamatának elválaszthatatlan, integráns részévé teszi. A megformálásban érvényesülő kontextusfüggő szociokulturális viszonyulás az alábbi tényezőket érinti (l. Tátrai 2012: 57–62; vö. Tolcsvai Nagy 1996, 2004, 2012):

- **diskurzus:** a megnyilatkozóknak a diskurzus megalkotottságához való viszonyulása a befogadó(k) értelmezésében (pl. választékos – közömbös – laza)
- **helyzet:** a megnyilatkozóknak a diskurzuspartneréhez való viszonyulása a befogadó(k) értelmezésében (pl. formális – közömbös – informális)
- **érték:** a megnyilatkozóknak a diskurzus témájához való értékelvű viszonyulása a befogadó(k) értelmezésében (pl. értéktelítő – közömbös – értékmegvonó)
- **idő:** a megnyilatkozóknak az alkalmazott nyelvi konstrukciók időbeliségéhez való viszonyulása a befogadó(k) értelmezésében (pl. régies – közömbös – újszerű)
- **nyelvváltozat:** a megnyilatkozóknak az adott nyelvváltozat normáihoz való viszonyulása a befogadó(k) értelmezésében (pl. köznyelvi, szlenges, nyelvjárási stb.)⁵

A diskurzus résztvevőinek stílustulajdonításában tehát lényegi szerep jut a szociokulturális tényezőknek, hiszen a különböző nyelvi konstrukciókban rejlő stilisztikai potenciál e tényezők érvényesülésével horgonyzódik le episztemikusan a diskurzus világában (l. Tolcsvai Nagy 2005: 86), és kap szerepet a referenciális jelenet együttes megfigyelésében, azaz megértésében.

A kognitív stilisztika a stílus problémáját a kognitív nyelvtan egyik kulcsfogalmából, a nyelv variabilitásából kiindulva magyarázza (l. Tolcsvai Nagy 2004, 2005). A nyelv variabilitása azon alapul, hogy a nyelvi szimbólumok a világgal kapcsolatos tapasztalatok fogalmi konstruálásának különböző lehetőségeit teremtik meg (l. Langacker 2008: 55–89). A stílus szempontjából a nyelv variabilitása a megformálásbeli különbségekben mutatkozik meg. A stílus akkor kerül a konstru-

⁵ A stílus szociokulturális tényezőinek heurisztikus tudományos modelljét Tolcsvai Nagy (1996) dolgozta ki. Az itt ismertetett felosztás abból a szempontból kezdeményezi az eredeti koncepció újraértelmezését, hogy az elsőként említett tényező megnevezésére a *magatartás (attitűd)* helyett a *diskurzus* terminust javasolja. Egyfelől azért, mert a (szociokulturális) attitűd fogalmát itt a nyelvi konstrukciók perspektivikusságának a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságából történő kiaknázására általánosságban vonatkoztatjuk, és hozzuk összefüggésbe a stílus fogalmával. Másfelől azért, mert a *laza*, illetve a *választékos* tartományok olyan stilisztikai elvárásokat aktiválnak, amelyek a két protodiskurzust, a mindennapi, spontán társalgásokhoz, illetve az irodalmi, retorizált szövegekhez, azok megalkotottságához kötődnek (l. ehhez még Tátrai 2017: 989–96).

álás előterébe, ha a nyelvi konstrukciók megformálása az adott nyelvi interakcióban szembetűnővé válik, mégpedig más megformálásbeli lehetőségek viszonylatában (l. Tolcsvai Nagy 2005: 22–40; valamint Tátrai 2012: 52–5). Ám mindez nem jelenti azt, hogy a stílus csak akkor játszana lényegi szerepet a dinamikus jelentésképzésben, ha a diskurzusból megjelenő nyelvi konstrukció megformálása előtérbe kerül. A stílus jelentésképző funkciója abban nyilvánul meg, hogy az alkalmazott nyelvi konstrukció mennyiben felel meg a megformálással kapcsolatos szociokulturális elvárásoknak (konvencióknak). A diskurzusból során alkalmazott nyelvi szimbólumok stílusértékének (stilisztikai funkciójának, illetőleg jelöltségének) értelmezése tehát nem egy elvont, meghatároz(hat)atlan grammatikai normarendszerhez képest történik (vö. Fehér 1996; Péter 1974). Az adott nyelvi kifejezések stilisztikai jelöltsége – e használat alapú modellben (vö. Barlow–Kemmer 2000) – a mindenkori diskurzusból, a résztvevők által éppen aktivált stílusmintákhoz mint orientáló mintákhoz (stilisztikai sémákhoz) viszonyítva írható le (vö. Péter 1991: 40–8). A nyelvi praxisban a stílusminták kontextusérzékenységgel és probabilitással jellemezhető nyitott prototípuselvű kategóriák, amelyek tipikus szituációkhoz, cselekvésekhez, témákhoz, és ezekkel összefüggésben tipikus diskurzusokhoz kötődnek (l. Tolcsvai Nagy 2005: 132–4).⁶

Mindez azt jelenti, hogy a diskurzusból résztvevőinek stílusulajdonítása – a dinamikus jelentésképzés mindenkori összetevőjeként – a stílusminták aktiválásához és a stíluselemekként funkcionáló különböző nyelvi konstrukciók feldolgozásához kötődik. Amennyiben egy adott nyelvi konstrukció alkalmazása – valamely szociokulturális tényező vagy tényezők szempontjából – a résztvevők számára megfelel a tipikus szituációhoz, cselekvéshez, témához, valamint tipikus diskurzushoz kapcsolódó tipikus megformálási módnak (stílusmintának), akkor stílusértéke közömbösnek (jelöletlennek) tekinthető. Amennyiben viszont az adott konstrukció aktivál egy – az adott tényező szempontjából – más tipikus szituációhoz, cselekvéshez, témához, diskurzushoz kapcsolódó tipikus megformálási módot (stílusmintát) is, akkor stílusértéke elmozdul a tartomány egyik végpontja felé, és jelöltté válik.

- (2) [Az alábbi megszólalás egy Történelmi földrajz című egyetemi órán hangzott el, amikor a diákoknak különböző földrajzi helyeket kellett bejelölniük a térképen.]

A: Bármilyen tetszőleges sorrendben lehet kérdezni a problémás pontokat. Bízom benne, hogy sikerült ilyen problémás pontokat találniuk, mert én a saját jegyzékemben nagyjából kétféle pontot szedtem össze a tananyagból.

- (3) [Az alábbi párbeszéd egy Személyiségfejlődés című egyetemi órán hangzott el, ahol arról volt szó, hogy egy középiskolai tanárnak mi a feladata egy problémás gyerekkel.]

⁶ Ez a megközelítés a nyelv stilisztikai potenciálját a stílusminták érvényesülésével, azok diskurzusból lehorgonyzásával hozza összefüggésbe, és ennek keretében nem tárgyalja a nyelvi konstrukciók sémakiterjesztéssel történő megvalósításának, az önmagában vett jelentéskezdeményező nyelvi potencialitásnak a jelenségeit (erre l. Tolcsvai Nagy 1996, 2005), amelyeket a poétikussággal összefüggésben tart magyarázhatónak.

- A: Oké. Második csoport?
- B: A megoldás? Hát mivel ugye elég sokszor hülyéskedik az órán, ezért én arra gondoltam, hogy jó megoldás lenne egy kicsit oltani. Mármint olyan szinten, hogy amikor így poénkodni próbál, akkor akkor például hogy ilyeneket, hogy „ühüm, tudsz még ilyen jó poént mondani?” Hogy egy kicsit így letörni a szarvát ilyen módon.
- A: Na várjunk, várjunk, várjunk. [nevet] Tehát hogy van egy gyerek, aki mindig poénkodik az órán, és a tanári megoldásban nem az elveket fogalmazzuk meg.

A (2–3) példák ugyancsak az empirikus vizsgálatunk anyagából származnak (lásd 3.). A (2)-ben a megnyilatkozó, akinek szociokulturális szituálttságát alapvetően meghatározza, hogy egy egyetemi szeminárium keretében az oktató diszkurzív szerepét tölti be, úgy formálja meg a maga mondandóját, hogy az nagyjából megfelel az azzal kapcsolatos elvárásoknak. Így az általa alkalmazott nyelvi konstrukciók (pl. a *bízom benne* vagy a *nagyjából kéttucatnyit*) stilisztikailag nem annyira feltűnőek, stílusértékük inkább közömbösnek mondható (vö. 4.). A (3)-ban viszont B megnyilatkozó, aki egyetemi hallgatóként nyilvánul meg egy egyetemi szemináriumon, olyan kifejezéseket alkalmaz (pl. *hülyéskedik*, illetve *oltani*), amelyek használata inkább más szituációkban, illetve diskurzusokban tekinthető megszokottnak (pl. fiatalok egymás közötti baráti beszélgetéseiben). Így az említett kifejezések – ha alkalmazásuk nem (vagy legalábbis nem annyira) megszokott az egyetemi órákon – stilisztikailag jelöltté válnak (vö. 4.).

A fentiekből egyfelől az következik, hogy a stílustulajdonítás folyamatában az egyes nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltsége szorosan összekapcsolódik diszkurzív, társas szalienciájukkal (l. Tátrai 2017: 1041–3). A szaliencia komplex jelenség, amely a percepció síkján a feltűnőség, a konceptualizáció síkján a hozzáférhetőség, a diskurzus síkján az elvárhatóság szempontjából jellemezhető (l. ehhez Andor 2013; Schmid 2007; Tolcsvai Nagy 2013: 145–6). A társas szaliencia, amely azzal a kérdéssel függ össze, hogy az adott kontextusban alkalmazott nyelvi konstrukciók mennyiben felelnek meg a diskurzus során érvényesülő szociokulturális normáknak, elvárásoknak (vö. Verschueren 1999: 173–200), stilisztikai szempontból is egyértelműen releváns. Ha arra összpontosítunk, hogy az adott nyelvi konstrukció megformáltsága az adott szituációban mennyire várható el, illetve mennyire tér el az adott szituáció vonatkozásában közösségileg konvencionálisnak tartott, egyénileg pedig begyakorlott megoldásoktól, akkor a nyelvi konstrukciók stilisztikai feltűnősége és hozzáférhetősége között fordított arányosságot tételezhetünk fel. Minél könnyebben hozzáférhető egy adott megformáltságú konstrukció az adott szituációban, annál kevésbé válik feltűnővé, és fordítva. Ám mindez azt is jelenti, hogy egy adott kontextusban feltűnő megformáltságú konstrukció egy tipikusan más kontextusban már közel sem biztos, hogy feltűnő lesz, és fordítva (l. Smith–Mackie 2000: 66; valamint a foregrounding fogalmával összefüggésben vö. még van Peer–Zyngier–Hakemulder 2007; Pethő 2012).

A fentiekből másfelől az következik, hogy a szociokulturális viszonyulás működését a stílustulajdonításban a típus-megvalósulás viszonya mellett a típus-típus és

a megvalósulás-megvalósulás viszonya is meghatározza. Egy diskurzus a maga konkrét kontextusában, illetve egy nyelvi konstrukció a maga konkrét diszkurzív közegében, de általában, vagyis tipikusan is minősülhet például választékosnak, informálisnak, régiesnek vagy éppen közömbösnek (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 136–51). Előbbi esetben „belső nézőpont”-ból, az éppen aktuális közös figyelmi jelenet résztvevőinek szituáltságából kiindulva beszélünk a diskurzusbeli nyelvi szimbólumok stilisztikai jelöltségéről. Utóbbi esetben viszont az adott figyelmi jelenetet és az abban megjelenő nyelvi szimbólumok megformáltságát egy „külső nézőpont”-ból, mintegy kívülről szemléljük, és hozzuk viszonyba a hozzá (tipikusan) hasonló és tőle (tipikusan) különböző figyelmi jelenetekkel, illetve az azokhoz kapcsolódó stílusmintákkal. Mindazonáltal a „külső nézőpont” nem csak a különböző diskurzusok megformálási jellemzőit módszeresen összehasonlító kutató pozícióját jellemezheti. Mivel az emberek általában is képesek arra, hogy önmagukat és az éppen aktuális közös figyelmi jelenetet kívülről konceptualizálják (l. Tomasello 2002: 103–43), arra is lehetőségük van, hogy saját résztvevői szituáltságuk tipikusságára és annak stilisztikai vonatkozásaira (pl. tipikusan formális vagy éppen informális helyzetükre vagy a diskurzus megalkotottságának tipikus lazaságára vagy választékosságára) is reflektáljanak. Ez a magyarázata annak, hogy bizonyos nyelvi megoldások, elsősorban lexikai elemek (vö. *basszus*, *apparátus* az (1)-ben, illetve *hülyéskedik*, *oltani* a (3)-ban) azért hordozhatnak dekontextualizálva is egyfajta (sematizálódott) stilisztikai jelöltséget, mert önmagukban is képesek felidézni bizonyos stilisztikai sémákat (vö. Péter 1991: 44–6; Tolcsvai Nagy 1996: 198–203).⁷ Mindamelllett a stílusulajdonításra a típus-megvalósulás, illetve a típus-típus dinamikus viszonyán túl a megvalósulás-megvalósulás ugyancsak dinamikus viszonya is lényegi hatással van. Az adott diskurzus során aktivált stílusminta ugyanis a résztvevők korábbi diszkurzív tapasztalataiból absztrahálódott, amelyeket a hasonló szituációban zajló, hasonló cselekvést megvalósító, hasonló témáról szóló diskurzusaikban szereztek, akár azok beszélőjeként, akár azok címzettjeként, akár azok külső megfigyelőjeként (vö. Bahtyin 1988). Mindebből az következik, hogy a beszélőközösség által működtetett stílusminta-repertoárt az egyes beszélők nem birtokolják annak teljességében. Nemcsak azért, mert nem ismernek minden stílusmintát, hanem azért is, mert nem egyformán, például nem egyformán jól ismernek egy-egy stílusmintát (vö. Biber–Finegan 1989; l. még ehhez Simon 2012a). Ennek következtében a diskurzus résztvevőinek a megformálást érintő szociokulturális elvárásai akár jelentősen el is térhetnek egymáséitól (vö. Tolcsvai Nagy 2005: 134–8; valamint Sharifian 2008), és ezzel összefüggésben a megformálás megfelelőségét érintő egyezkedéseik akár konfrontatívvá is válhatnak.

2.3. A kutatás kérdésfeltevései

Az elméleti modellálással harmonizáló, annak belátásaira épülő, azok néhány lényegesnek tartott összetevőjére, illetve összefüggésére visszakérdező empirikus kutatás

⁷ E megközelítés tehát egy nyelvi konstrukció stilisztikai típusjelentését a beszélők diszkurzív, műfaji elvárásaihoz kötődő stílusmintákkal hozza összefüggésbe, és nem a konstrukció sematikus jelentésszerkezetének részeként értelmezi (utóbbira l. Simon 2012b, ahol a probléma az archaizálás jelenségével összefüggésben tematizálódik).

központi kérdése az, hogy a megnyilatkozó szociokulturális szituálttsága hogyan, milyen tényezőket aktiválva jut érvényre a stílustulajdonítás folyamatában. Ám ez az általános, átfogó kérdés a kétlépcsős empirikus vizsgálatban konkrét kérdések formájában fogalmazódik meg. Ezek a következők:

- 1) Melyek azok a laikus, intuitív stílusminősítő megnevezések, amelyek metapragmatikai reflexió tárgyává teszik a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságának érvényesülését a stílustulajdonítás folyamatában?
- 2) A stílustulajdonításra reflektáló megnevezések mint népi kategóriák a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságának mely tényezőit helyezik előtérbe, azoknak milyen fogalmi összetevőit profilálják?
- 3) A különböző szociokulturális tényezők érvényesülése hogyan kap szerepet a diskurzus stílári karakterének, illetve az alkalmazott nyelvi konstrukciók stilisztikai jelölttségének a kialakításában?
- 4) A stílustulajdonítás során feldolgozott nyelvi konstrukciók hogyan válnak az aktivált stilisztikai sémákhoz képest stilisztikailag jelöltté, illetve a megformálás diszkurzív közegében, társas értelemben szalienssé?

A kérdésekből az is világosan látszik, hogy az empirikus vizsgálatot a fentebb jelzett átfogó tárgy tudományos kérdés mellett az a metatudományos kérdés is inspirálta, hogy a stílustulajdonításra reflektáló laikus, intuitív megnevezések hogyan tehetők a stílus tudományos leírásának a részévé (l. ehhez például Sandig 1986, amely azonban nem laikusok, hanem a kutatók stílusminősítő megnevezéseit teszi vizsgálat tárgyává). Abból indultunk ki ugyanis, hogy a diskurzus résztvevőinek metapragmatikai tudatossága – vagyis az, hogy megnyilatkozóként és befogadóként egyaránt képesek reflexíven viszonyulni a különféle nyelvi konstrukciókhoz és az azok alkalmazásával összefüggő kognitív folyamatokhoz és szociokulturális elvárásokhoz (l. Tátrai 2017: 1038–58; Verschuere 1999: 187–98) – a jelentésképzés integráns összetevőjeként értett stílustulajdonítás folyamatára is kiterjed. Ezzel összefüggésben azt feltételeztük, hogy a megformáláshoz való szociokulturális viszonyulások – metapragmatikai jelzések formájában – nemcsak a stílustulajdonítás természetes diszkurzív közegében objektiválódhatnak,⁸ hanem egy kérdőív keretében, a kutatók által is előhívhatók ezek a reflexiók (vö. Bednarek 2011). Így a stílustulajdonítás szociokulturális szituálttságát az arra reflektáló népi kategóriákból kiindulva tettük szisztematikus vizsgálat tárgyává.

3. Módszer és anyag

Az elméleti belátások alkalmazhatóságát olyan empirikus kutatással szemléltetjük, amely nem vállalkozik az összetett problémakör teljes körű vizsgálatára, ám annak egy igen fontos aspektusát emeli ki. Annak a kérdőíves vizsgálatát célozza meg,

⁸ Ilyen metapragmatikai jelzések lehetnek egy diskurzusban például a *hogy választékosan fejezzem ki magam* vagy a *ne beszélj ilyen lenézően róla* konstrukciók (vö. Hámori 2012).

hogya a szociokulturális szituáltság mely tényezőket juttat érvényre a stílustulajdonítás során (vö. Tolcsvai Nagy 2001). A kutatás két egymást követő kérdőíves vizsgálatból épül fel, amelyek közül az első az adatközlőknek a saját stílustulajdonításukkal kapcsolatos reflexióira támaszkodó nyitott kérdőív, míg a második felmérés az első adataira és eredményeire épülő, ebből adódóan használatalapú, ám zárt kérdőív.⁹ A kérdőíves vizsgálatok fő módszertani vonatkozású kérdésfeltevése az, hogy a stílustulajdonításra reflektáló megnevezések mint népi kategóriák hogyan tehetők a tudományos leírás részévé (l. még ehhez Domonkosi–Kuna 2015: 45–7). E minősítő megnevezéseket azért tekinthetjük népi kategóriáknak, mert a 2.2-ben ismertetett szociokulturális tényezőknek mint heurisztikus tudományos kategóriáknak a jellemzően polarizáltan szerveződő fogalmi összetevőit, tartományait nevezik meg laikus, intuitív módon (pl. a diskurzus tényezője kapcsán így beszélhetünk VÁLASZTÉKOSSÁG-ról vagy LAZASÁG-ról, a helyzet kapcsán KÖTETLENSÉG-ről vagy HIVATALOSSÁG-ról, az érték kapcsán KOMOLYSÁG-ról vagy IRONIKUSSÁG-ról). Jelen kutatás tehát nem arra vállalkozik, hogy a stílustulajdonítás folyamatát a maga komplexitásában empirikus vizsgálat tárgyává tegye, hanem arra, hogy az ilyen kutatásokat a stílustulajdonítással kapcsolatos reflexiók vizsgálatával kezdeményezze.

A vizsgálat kiinduló nyelvi anyagát négy magyar nyelvű egyetemi szeminárium hangfelvételének lejegyzett változata adja. Valamennyi hangfelvétel 2016 tavaszán, az Eötvös Loránd Tudományegyetem különböző karain¹⁰ készült. Az órák között található két tanár szakos hallgatóknak meghirdetett szeminárium, egy személyiségfejlődés és egy gyermekkép tárgyú gyakorlati óra, valamint egy történeti földrajz, illetve egy elméleti matematika szemináriumi foglalkozás. Az összes óráról elmondható, hogy 15–20 hallgató és egy-egy oktató részvételével, a hangfelvételek lejegyzőjének jelenlétében zajlottak, a szemináriumok hossza egyenként másfél óra volt, a beszédfordulók száma pedig 185 és 499 forduló közé esett az egyes órákon.

Ebből a nyelvi anyagból választottunk ki összesen 12 diskurzusrészletet a kétlépcsős empirikus vizsgálat megvalósításához. A saját, reflexió tárgyává tett stílustulajdonításunkra támaszkodva a különböző szociokulturális tényezők szempontjából közömbösnek és feltűnőnek tartott diskurzusrészeket választottunk ki. Saját stílustulajdonításunk azonban csupán az előzetes elemzésben, a hipotézisalkotás részeként kapott szerepet, a kérdőívek a stílustulajdonítással kapcsolatos közösségi elvárások, szociokulturális konvenciók vizsgálatát célozták meg.

A kutatás első lépéseként arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyar anyanyelvű adatközlők – akik feltehetőleg rendelkeznek valamiféle sematikus tudással az egyetemi diskurzusok nyelvi megformálásáról – milyen fogalmi tartományokat mozgósítva reflektálnak saját stílustulajdonításukra, amikor a feladat során erre kérjük őket. Ezzel kapcsolatban fontos hangsúlyozni egyfelől azt, hogy a vizsgálatban magának a stílusnak is a népi kategóriájára támaszkodtunk, hiszen előzetesen nem definiáltuk az

⁹ A kutatás módszertanának kialakításakor annak a pilotvizsgálatnak a tanulságaira támaszkodtunk, amely a stílustulajdonítás szociokulturális szituáltságának empirikus vizsgálati lehetőségeit tesztelte (Ballagó 2017).

¹⁰ ELTE Pedagógia és Pszichológiai Kar, ELTE Bölcsészettudományi Kar, ELTE Természettudományi Kar.

adatközlők számára, hogy mit értsenek stíluson. Másfelől azt is ki kell emelni, hogy a megkérdezettek nem voltak közvetlen résztvevői (beszélői és címzettjei) azoknak a diskurzusoknak, amelyek stílusára reflektáltak. Ám természetesen azok befo-gadóivá váltak, így ők is a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságból kiindulva dolgozták fel az adott diskurzusrészletekben található megnyilatkozások stílusát, és tették azt metapragmatikai reflexió tárgyává (vö. Verschueren 1999: 187–9, 2000; valamint Tátrai 2017: 1045–53). A kutatás nem az adatközlők makroszociológiai jellemzőire (nemére, életkorára, iskolázottságára stb.) fókuszált, hanem arra, hogy a megkérdezettek hogyan reflektálnak a megnyilatkozó szociokulturális szituálttsá-gára mint a stílustulajdonítás során lényegi szerepet játszó kontextusfüggő kiindu-lópontra. Az első kérdőívben továbbá arra is rákérdeztünk, hogy az adott megnyi-latkozásokban melyek voltak azok a nyelvi konstrukciók, amelyeket az adatközlők a stílustulajdonításuk szempontjából lényegesnek tartottak.

A második kérdőív az első eredményeire épült. Itt arra voltunk kíváncsiak, hogy az első kérdőívbeli származó, stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriák egy zárt kérdőív keretei között mennyire alkalmasak az adott diskurzusrészlet stílusának a le-írására. Ezzel összefüggésben vizsgálatunk arra is kiterjedt, hogy a stílustulajdonítás folyamatában mekkora és milyen stilisztikai jelöltséget kapnak az első kérdőívben stilisztikai szempontból lényegesnek ítélt konstrukciók. Így azt is megvizsgálhattuk, hogy az első, nyitott kérdőív eredményei milyen mértékben korrelálnak a második, zárt kérdőív eredményeivel.

Az adatgyűjtés a kutatás mindkét lépésében 200-200 fő részvételével zajlott. A kér-dőíves felmérések adatközlői 18 és 70 év közötti, de döntően egyetemista korú (20–25 éves) fővárosi személyek, többségében nők voltak, akiket „hólabda”-módszerrel, az interneten keresztül értünk el. Az egyetemisták és az egyetemet végzettek nagy ará-nya az adatközlők között azért kedvező a vizsgálatra nézve, mert ők jól ismerik az egyetemi szemináriumok diszkurzív forgatókönyveit, illetve az ezekhez kapcsolódó stílusmintákat (ugyanakkor ez természetesen az eredmények generalizálhatóságát is csökkenti). A kérdőíves vizsgálat nem törekedett reprezentativitásra, ahogy nem célja a statisztikai feldolgozás sem. A vázolt elméleti és módszertani szempontok alkalmazhatóságát, azok relevanciáját reflexió tárgyává téve elsődlegesen azt tűzi célul maga elé, hogy a stílustulajdonítás deiktikus folyamatára irányuló kvantitatív vizsgálatok elméleti és módszertani megalapozásához hozzájáruljon. A 4. pontban megjelenő diagramok és táblázatok célja a szemléltetés, a kvalitatív jellegű elemző megállapítások számadatokkal történő támogatása.

3.1. Első kérdőív

Az első kérdőívet hat különböző változatban állítottuk össze, amelyek egyikét vélet-lenszerűen kapták meg az adatközlők. Így egy kitöltő összesen 4 diskurzusrészletet kapott meg a kutatás kiinduló nyelvi anyagát képező 12 részletből, eltérő összeté-telben és eltérő sorrendi variációkban („első–negyedik szituáció”). Azért alakítottuk ki a diskurzusrészletek különböző sorrendjeit, hogy az eredmények összességét már ne befolyásolhassa, hogyan következtek egymás után a részletek. Azt feltételeztük

ugyanis, hogy egy stílustulajdonításra reflektáló kategória könnyebben aktiválódik újra, ha korábban, egy másik diskurzusrészlet feldolgozása során már aktiválódott. A rövid magyarázó kontextussal ellátott diskurzusrészletekhez kapcsolódva az adatközlőknek két kérdésre kellett válaszolniuk (lásd 1. ábra).

Első szituáció

Először olvassa el figyelmesen az alábbi leírást, majd válaszoljon a kérdésekre!

Az alábbi párbeszéd egy Elméleti matematika című egyetemi órán hangzott el, amikor egy feladat megoldásáról volt szó.

A: Hosszú lett, és aztán rájöttem, hogy basszus, de hát ezt sokkal egyszerűbben is meg lehet csinálni.

B: Így van. A kedvemért az egyszerűséget valahogy úgyesen definiáljuk!

A: Igen. [nevetés] Mondjuk, definiáljuk úgy, hogy hogy alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal.

B: Igen. [nevetés]

Ön szerint milyen a stílusa a fenti párbeszédnek? *

Your answer

Előző válaszát a párbeszéd mely kifejezése / kifejezései alapján fogalmazta meg? *

Your answer

1. ábra. Az első kérdőív feladatainak a felépítése

Az első kérdés („Ön szerint milyen a stílusa a fenti párbeszédnek?”) arra szólította fel a kitöltőt, hogy bármiféle fogalmi előfeszítés nélkül reflektáljon saját, a kérdés által tudatosított stílustulajdonítására. Az így kapott válaszok tehát a stílustulajdonításra reflektáló megnevezések voltak. Ezeknek a népi kategóriáknak a nyalábokba rendeződését megvizsgálva arról kapunk információkat, hogy az egyes diskurzusrészletekben a szociokulturális szituáltságnak milyen tényezői aktiválódnak, illetve hogy a diskurzusrészletek stílusa szempontjából – egy általánosabb, absztraktabb szinten – melyek a meghatározó szociokulturális tényezők.

A második kérdés, amely szorosan kötődik az elsőhöz („Előző válaszát a párbeszéd mely kifejezése/kifejezései alapján fogalmazta meg?”), a stílustulajdonítás során jelöltté váló nyelvi konstrukciókra, azok társas szalienciájára koncentrált. A kérdés megfogalmazása mögött az az elméleti felvetés áll, hogy az egyes nyelvi konstrukciók aktiválhatják az egyes stílusmintákat, és amennyiben a nyelvhasználó a stilisztikai sémától (stílusmintától) való eltérést érzékel, úgy azt bizonyos (többé-kevésbé körülhatárolható) nyelvi konstrukciók diszkurzív, társas szalienciájához köti. A kérdésben azért tartottuk a szaliencia megragadásra alkalmasnak a „kifejezése/kifejezései” megfogalmazást, mert ez a laikus kitöltők számára viszonylag könnyen értelmezhető, nem feltétlenül szónyi egységként azonosítható. Az adatközlők ennek megfelelően legtöbbször szavakat, illetve szó szerkezeteket neveztek meg stílus szempontjából feltűnő nyelvi konstrukcióként. Mindazonáltal természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a stilisztikai jelöltség nem csupán az ilyen konstruk-

ciókhoz kötődik, hanem egyéb (hangtani, alaktani, mondattani) megoldásokhoz is. A kutatásnak azonban nem volt célja, hogy a különböző konstrukció típusok stilisztikai jelöltségéről átfogó képet adjon, csupán a társas szaliencia stilisztikai relevanciájára kívánt rámutatni. A „kifejezésekre” azért esett a választás, mert ezzel az eljárással módszertanilag viszonylag egyszerűen rá lehetett kérdezni a nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségének a problémájára.

3.2. Második kérdőív

A második kérdőív, amelynek összeállításához ugyanazt a 12 diskurzusrészletet használtuk, az elsőhöz hasonló struktúrával épült fel: a kérdőívnek szintén hat változata volt, amelyek a diskurzusrészletek összetételében, illetve sorrendjében különböztek egymástól. Ám itt egy kitöltőnek összesen 6 diskurzusrészlet jutott („első–hatodik szituáció”). A hat változat közül négyben kiemeltük az adott diskurzusrészlet egyik konstrukcióját (pl. *hülyéskedik*). A szaliens konstrukciók kiemelését az alapján végeztük el, hogy az első kérdőívben az adatközlők melyik két konstrukciót ítélték a stílus szempontjából leginkább meghatározónak az adott diskurzusrészletben. Ezekben az esetekben kérdéseink a kiemelt konstrukcióra vonatkoztak (lásd 2. ábra). A maradék két változatban nem éltünk kiemeléssel, ekkor a kérdések a teljes diskurzusrészletre vonatkoztak.

Ötödik szituáció

Először olvassa el figyelmesen az alábbi beszélgetésrészletet, majd válaszoljon a kérdésekre!

Az alábbi párbeszéd szintén a Személyiségfejlődés című egyetemi órán hangzott el, ahol arról volt szó, hogy egy középiskolai tanárnak mi a feladata egy problémás gyerekkel.

A: Oké. Második csoport?

B: A megoldás? Hát mivel ugye elég sokszor hülyéskedik az órán, ezért én arra gondoltam, hogy jó megoldás lenne egy kicsit oltani. Mármint olyan szinten, hogy amikor így poénkodni próbál, akkor akkor például hogy ilyeneket, hogy „lhtim, tudsz még ilyen jó poént mondani?” Hogy egy kicsit így letörni a szarvát ilyen módon.

A: Na várjunk várjunk várjunk! [nevet] Tehát hogy van egy gyerek, aki mindig poénkodik az órán, és a tanári megoldásban nem az elveket fogalmazzuk meg.

A fenti szövegben milyennek tartja a kiemelt kifejezést? *

	laza, hétköznapi	.	átlagos, semleges	..	választékos, tudományos
1.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
*					
	közvetlen, informális	.	átlagos, semleges	..	hivatalos, formális
2.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

2. ábra. A második kérdőív feladatainak a felépítése

Ahogy az a 2. ábrán is látható, az első felmérés eredményeire alapozva az egyes szociokulturális tényezők szerint 5 pontos skálákat alakítottunk ki, amelyek végpontjain a stilisztikai jelöltség megnevezésére az első kérdőívben kapott, stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriákat használtuk. A skálák közepén pedig a népi kategóriákként ugyancsak előforduló *átlagos*, *semleges* tartományok szerepelnek. Azért adtunk meg a skála adott pontjain két-két megnevezést, hogy azok inkább hassanak körülírásként, mintsem tudományos terminusként.

Az első kérdőív eredményein alapuló skálák a következő szociokulturális tényezőkre vonatkoztak:¹¹

- 1a) A diskurzus megalkotottságához való viszonyulás deskriptív szempontból – ekkor a skála végpontjainak megnevezésére használt leggyakoribb népi kategóriák a *laza*, *hétköznapi* és a *választékos*, *tudományos* tartományok voltak.
- 1b) A diskurzus megalkotottságához való viszonyulás preskriptív szempontból – ebben az esetben a skálát az *igénytelen*, *pongyola* és az *igényes*, *szakszerű* tartományok mentén jelöltük ki.¹²
- 2) A diskurzuspartnerhez való viszonyulás – ebből a szempontból a leggyakoribb népi megnevezések a *közvetlen*, *informális* és a *hivatalos*, *formális* tartományok voltak, így általában ezek jelölték ki a skála végpontját.
- 3) A diskurzus témájához való értékviszonyulás – ekkor a skála végpontjait leggyakrabban a *humoros*, *ironikus*, illetve a *komoly*, *tárgyilagos* népi kategóriák jelölték ki.
- 4) A nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás – e tekintetben az első kérdőív eredményei arra mutattak rá, hogy a *szlenges* és a *szaknyelvi* tartományok között húzható skála a szóban forgó diskurzusrészletek stilisztikai jelöltséget illetően.¹³

Az adatközlőknek tehát az volt a feladatuk, hogy a fenti szempontok szerint értékeljék a kiemelt nyelvi konstrukció, illetve – amennyiben nem élünk kiemeléssel – a teljes diskurzusrészlet stílusát.

¹¹ A skálákat aszerint alakítottuk ki, hogy az első kérdőív eredményei alapján az adott, specifikus diskurzusrészletek feldolgozásakor mely szociokulturális tényezők kerültek előtérbe. Ezért alkalmaztunk a diskurzus megalkotottságához való deskriptív és preskriptív szempontú viszonyulás mérésére külön skálákat, illetve ezért nem alakítottunk ki külön skálát az idő tényezőjének.

¹² A hétköznapi nyelvhasználatról sem idegen az a retorikai hagyományban kanonizálódott atitűd, amely a nyelvi megformálást a stíluserevények és a stílushibák dichotomikus rendszerében polarizálja (vö. Balázs 1961), azaz egyértelműen pozitívan vagy egyértelműen negatívan értékeli. Mivel a stílustulajdonítás lényegi jellemzője az értékelés, a megalkotottsághoz való deskriptív és preskriptív viszonyulás természetesen fokozati skálaként képzelhető el.

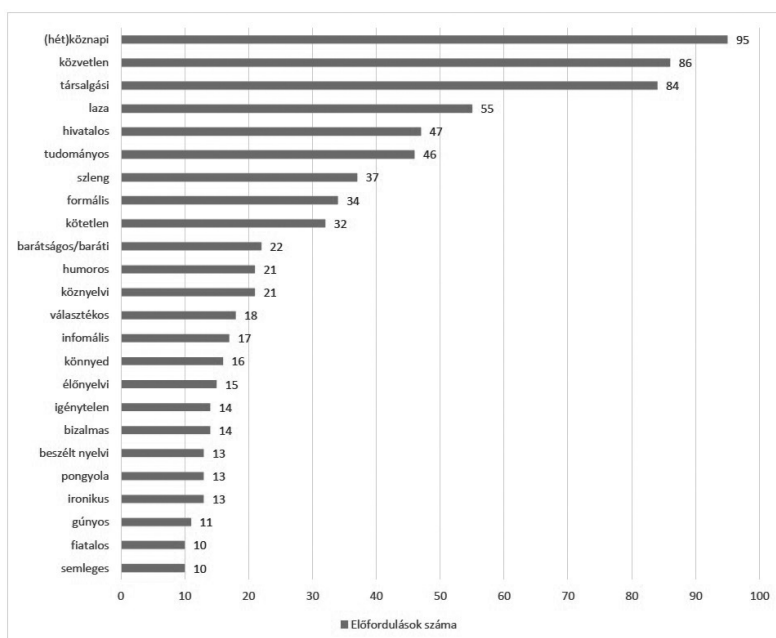
¹³ A felsorolt öt tényezőtől túl a konstrukciók kiemelését mellőző két változatában értékelési szempontként felvettük a diskurzusrészlet stilisztikailag homogén-heterogén jellegét. Az eredmények értelmezésekor azonban ezt a szempontot mellőztük, mivel a stílus homogén-heterogén jellegére vonatkozó skála a megkérdezettek többsége számára nehezen értelmezhetőnek bizonyult, mert a korábbi 5 skálától eltérően ebben az esetben a skála középpontja nem a közömbös tartomány volt.

4. Eredmények

Az empirikus kutatás eredményeit, amelyek arra az átfogó kérdésre kívánnak választ adni, hogy a diskurzus résztvevőinek szociokulturális szituáltsága hogyan, milyen tényezőket aktiválva jut érvényre a stílustulajdonítás folyamatában, a kapott adatok egymásra épülését szem előtt tartva mutatjuk be. Így elsőként azokat a stílustulajdonításra reflektáló, stílusminősítő nyelvi kategóriákat tekintjük át, amelyeket az első kérdőív adatközlői megneveztek (4.1.). Ezt követően – szintén az első kérdőív adataira támaszkodva – a diskurzusrészletekben szereplő egyes nyelvi konstrukciók társas szalienciájának és ezzel összefüggő stilisztikai jelöltségének a kérdéseit fogalmazzuk meg (4.2.). Végül a második kérdőív eredményeinek ismertetését a stílustulajdonításban szerepet játszó szociokulturális tényezők érvényesülésére fókuszálva végezzük el, a társas szaliencia kérdését is szem előtt tartva (4.3.).

4.1. A stílustulajdonításra reflektáló megnevezések

Az első kérdőív kétszáz adatközlője összesen 268 különböző megnevezéssel reflektált a stílustulajdonítás folyamatára. A 3. ábra a válaszokban leggyakrabban (legalább tízszer) szereplő huszonnégy népi kategóriát mutatja be. (A lista az első kérdőív első kérdésére adott valamennyi válasz alapján készült – a 200 kitöltő minden egyes megnevezését, illetve a 12 diskurzusrészletre adott összes megnevezését figyelembe véve.)



3. ábra. A leggyakoribb stílustulajdonításra reflektáló megnevezések

A leggyakrabban előforduló megnevezések mint népi kategóriák a stílustulajdonítás különböző szociokulturális tényezői közül – amelyek nem a priori, objektívnek tételezett, hanem heurisztikus tudományos kategóriák (lásd 2.2.) – leginkább a diskurzus megalkotottságához, illetve a beszédpartnerhez való viszonyulást profilálták valamilyen aspektusból. A diskurzus megalkotottságához való viszonyulást helyezik előtérbe a következő kategóriák: (i) a *hétköznapi* (95 előfordulás), *társalgási* (84), illetve a *tudományos* (46), amelyek a (proto)diskurzusokra, előbbi két esetben a mindennapi társalgásra, illetve utóbbi esetben az irodalmi szövegre; (ii) a *laza* (55), *kötetlen* (32), *könnyed* (16), illetve a *választékos* (18), amelyek magára a megalkotottságra; (iii) az *élőnyelvi* (15), *beszélt nyelvi* (13), amelyek a diskurzus medialitására; (iv) az *igénytelen* (14), *pongyola* (13), amelyek pedig a megalkotottság értékelhetőségére reflektálnak (az *igényes* 8-szor fordult elő). A résztvevők egymáshoz való viszonyát profilálják a *közvetlen* (86), *barátságos/baráti* (22), *informális* (17), *bizalmas* (14), illetve a *hivatalos* (47), *formális* (34) kategóriák, amelyek arra reflektálnak, hogy az adatközölők szerint a megnyilatkozó a megformálással hogyan teszi felismerhetővé a beszédpartneréhez való viszonyulását. Emellett vannak olyan népi kategóriák, mint például a *humoros* (21), *ironikus* (13), *gúnyos* (11), amelyek a megnyilatkozóknak a diskurzus tárgyához való szociokulturális értékviszonyulását teszik reflexió tárgyává. Az olyan népi kategóriák pedig, mint a *szleng* (37) és a *köznyelvi* (21), a nyelvváltozatok normáihoz való viszonyulást jelenítik meg stílusösszetevőként. A kutatás kiinduló nyelvi anyagaként használt diskurzusrészletek jellegével magyarázható, hogy a nyelvi konstrukciók időbeliségéhez való viszony kevésbé került előtérbe – ennek a szociokulturális tényezőnek az érvényesülésére a *fiatalos* (10) szolgált példát.

A stílustulajdonításra reflektáló különböző népi kategóriák nyalábokat alkotnak, amelyek – ahogy azt az 1. táblázat mutatja – elhelyezhetők a szociokulturális tényezők absztraktabb kategóriáiban, legalábbis abban az értelemben, hogy a szociokulturális tényezők heurisztikus tudományos kategóriáival leírhatónak tűnik a stílustulajdonításra reflektáló, a beszélők tudásából előhívott minősítő elemek nyalábokba rendeződése. E stílusminősítő elnevezések ugyanis a szociokulturális tényezők különböző fogalmi összetevőit, tartományait nevezik meg laikus, intuitív módon (az 1. táblázat a legalább háromszor előforduló megnevezéseket tartalmazza).

A stílustulajdonításra reflektáló laikus megnevezéseknek a szociokulturális tényezők szerint rendezett, nyalábszerű csoportjairól szólva két fontos jellemzőt mindenképpen ki kell emelni. Egyfelől a tényezőknek a tudományos leírásban használt heurisztikus kategóriái sem rendelkeznek éles határokkal, az egyes tényezők érintkezhetnek egymással. Amíg például a *kedélyes* (4) és a *pimasz* (3), illetve a *vicces* (7), valamint a *lekezelő* (8), *lenéző* (5) és a *főlényes* (3) a helyzet és az érték, addig a *beszélt nyelvi* (13) és a *szakmai* (8), illetve a *köznyelvi* (21) és *szaknyelvi* (9) a diskurzus és a nyelvváltozat szociokulturális tényezői közötti szoros kapcsolatra, a tényezők életlen, elmosódó határaitra figyelmeztetnek. Másfelől az egyes szociokulturális tényezőkön belül bizonyos népi kategóriák szorosabb kapcsolatban állnak egymással, amely a szociokulturális tényezők tartományainak fogalmi rétegzettségére hívja fel a figyelmet. Korábban a diskurzus megalkotottságára reflektáló kategóriák fogalmi csomópontjait már érintettük lásd még például a *laza* (55), *kötetlen* (32) és *könnyed* (16) mellett a *fesztelen*

1. táblázat. A stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriák csoportosítása a szociokulturális tényezők heurisztikus tudományos kategóriái szerint

Diskurzus	Helyzet	Érték	Nyelvváltozat	Idő
(hét)köznap (95)	közvetlen (86)	humoros (21)	szleng (37)	fiatalos (10)
társalgási (84)	hivatalos (47)	ironikus (13)	köznyelvi (21)	mai (3)
laza (55)	formális (34)	gúnyos (11)	szaknyelvi (9)	
tudományos (46)	barátságos/baráti (22)	magyarázó (8)		
kötetlen (32)	informális (17)	lekezelő (8)		
választékos (18)	bizalmas (14)	vicces (7)		
könnyed (16)	félhivatalos (8)	bizonytalan (6)		
élőnyelvi (15)	udvarias (5)	komoly (6)		
igénytelen (14)	segítő(kész) (5)	tárgyilagos (5)		
beszélt nyelvi (13)	kedves (4)	tudálékos (5)		
pongyola (13)	kedélyes (4)	lenező (5)		
szakmai (8)	félformális (4)	cinikus (4)		
igényes (8)	személyes (3)	magyarázkodó (4)		
egyszerű (6)	hierarchiát sugárzó (3)	intellektuális (3)		
előadói (6)	tiszteletteljes/-tudó (3)	tréfás (3)		
magánéleti (5)	távolságtartó (3)	okoskodó (3)		
szabad (5)	pimasz (3)	fellengzős (3)		
nem választékos (5)		fölnyes(kedő) (3)		
oldott (5)				
hanyag (5)				
összeszedetlen (5)				
pontatlan (5)				
lezser (4)				
(köz)érthető (4)				
szakszerű (3)				
fesztelen (3)				
ismétlő (3)				
tudományoskodó (3)				
erőltetett (3)				

(3), a *lezser* (4) vagy a *hanyag* (5) megnevezéseket. E fogalmi rétegzettség ugyancsak jellemzi a helyzet és az érték szociokulturális tényezőjét is. A helyzet tényezője esetében például amíg a *hivatalos* (47), *formális* (34), *félhivatalos* (8), *félinformális* (4), *informális* (17) a helyzet formalitásának a szintjét, addig a *közvetlen* (86), *barátságos*, *baráti* (22) mellett a *személyes* (4), *kedves* (4), *segítő(kész)* (5), *tiszteletteljes*, *tisztelet-tudó* (3) és *távolságtartó* (3) inkább a bevonódás mértékét és jellegét profilálja (vö. Bartha–Hámori 2010: 301–5; Tannen 2005). Az érték tényezője esetében az *ironikus* (13), *gúnyos* (11), *cinikus* (4) klasszikusnak mondható hármasa által jelölt fogalomkör mellett megjelenik a *humoros* (21), *vicces* (7), továbbá a *komoly* (6), *magyarázó* (8), *tárgyilagos* (5), *intellektuális* (3), sőt a *lekezelő* (8), *fellengzős* (3), *fölnyes* (3), *lenező* (5) megnevezésekkel jelölt fogalomkör is, amely szintén a megnyilatkozóknak a megformálásban megmutatózó, a szóba kerülő dolgokkal kapcsolatos értékelői pozícióját teszi reflexió tárgyává. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az adatközlők olyan népi kategóriákkal is reflektáltak a stílustulajdonítás folyamatára, amelyek az elvárásoknak való megfelelést, vagyis közömbös tartományt nevesítették: *semleges* (10), *átlagos* (3), *normális* (3), *megszokott* (2).¹⁴

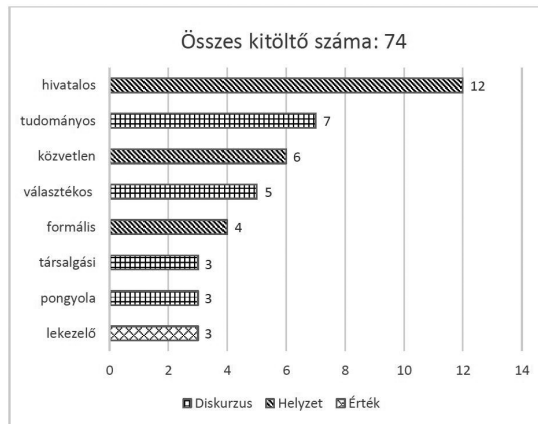
¹⁴ Kis számban megjelentek olyan népi kategóriák is, amelyek a stílus heterogenitására reflektáltak: *vegyes* (3), *kevert* (3). Továbbá a több népi kategóriát nevesítő válaszok egy része

Azt, hogy az egyes konkrét diskurzusrészletek esetében a stílustulajdonításra reflektáló fogalmak a szociokulturális szituáltság milyen tényezőit és azon belül milyen tartományait helyezték előtérbe, a terjedelmi korlátokra tekintettel csupán három, korábban már példaként szerepeltetett diskurzusrészleten (lásd 2.) keresztül szemléljük.

(4) „A” diskurzusrészlet

[Az alábbi megszólalás egy Történeti földrajz című egyetemi órán hangzott el, amikor a diákoknak különböző földrajzi helyeket kellett bejelölniük a térképen.]

A: Bármilyen tetszőleges sorrendben lehet kérdezni a problémás pontokat. Bízom benne, hogy sikerült ilyen problémás pontokat találniuk, mert én a saját jegyzékemben nagyjából kéttucatnyit szedtem össze a tananyagból.



4a ábra. A stílustulajdonításra reflektáló megnevezések az „A” diskurzusrészlet esetében

Az „A” diskurzusrészletben a legtöbb megnevezés a helyzet tényezőjére reflektál. Ám amíg a *hivatalos* (12) és a *formális* (4) kategória a formalitás viszonylag magas szintjére, addig a *közvetlen* (6) az interakció szemtől szembeni (face-to-face) jellegére reflektál (vö. *lehet kérdezni*). A *tudományos* (7) és a *választékos* (5) kategória a diskurzusz megalkotottságával áll összefüggésben. A *pongyola* (3) ezektől annyiban különbözik, hogy esetében a diskurzusz megalkotottságához való viszonyulás negatív értékeléssel kapcsolódik össze. A szintén többször megjelenő *lekezelő* (3) kategória pedig az értékelő viszonyulást teszi reflexió tárgyává. Az „A” diskurzusrészlet esetében elmondható továbbá, hogy megjelentek még olyan válaszok is, mint a *semmilyen, semleges, közömbös*.

a tipikus együttállások jelzésével (pl. *hivatalos, tudományos*; illetve *személyes, könnyed*) a stílus homogenitására, más részük pedig az atipikus együttállások jelzésével (pl. *próbál választékos lenni, idegen kifejezéseket használni, ugyanakkor szlenget alkalmaz*) a stílus heterogenitására is utalt (vö. Tátrai 2012: 62–8).

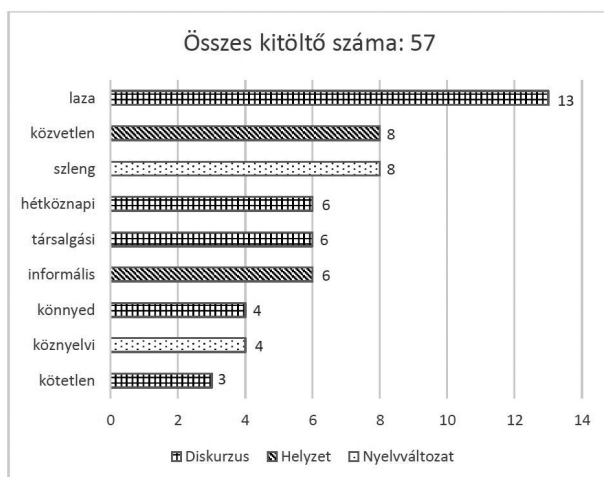
(5) „B” diskurzusrészlet

[Az alábbi párbeszéd egy Személyiségfejlődés című egyetemi órán hangzott el, ahol arról volt szó, hogy egy középiskolai tanárnak mi a feladata egy problémás gyerekekkel.]

A: Oké. Második csoport?

B: A megoldás? Hát mivel ugye elég sokszor hülyéskedik az órán, ezért én arra gondoltam, hogy jó megoldás lenne egy kicsit oltani. Mármint olyan szinten, hogy amikor így poénkodni próbál, akkor akkor például hogy ilyeneket, hogy „ühüm, tudsz még ilyen jó poént mondani?” Hogy egy kicsit így letörni a szarvát ilyen módon.

A: Na várjunk várjunk várjunk. [nevet] Tehát hogy van egy gyerek, aki mindig poénkodik az órán, és a tanári megoldásban nem az elveket fogalmazzuk meg.



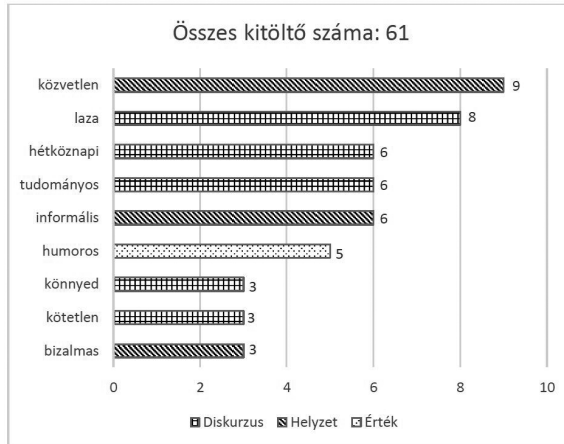
4b ábra. A stílustulajdonításra reflektáló megnevezések a „B” diskurzusrészlet esetében

A „B” diskurzusrészlet esetében a stílustulajdonítás során a diskurzus megalakotottsága töltött be kitüntetett szerepet. Az ismétlődően megjelenő népi kategóriák többsége, a *laza* (13), *hétköznapi* (6), *társalgási* (6), *könnyed* (4), *kötetlen* (3) egyaránt ennek a tényezőnek valamilyen fogalmi összetevőjét profilálják. Emellett több kitöltőnél a helyzet tényezője is előtérbe került: *közvetlen* (8), *informális* (6). Reflexió tárgyává vált még a nyelvváltozatok normáihoz való viszonyulás is: *szleng* (8) és *köznyelvi* (4). A „B” diskurzusrészletben tehát a stílustulajdonításra reflektáló kategóriák elmozdulása a közömbös tartományhoz képest tipikus együttállást mutatott (vö. Tolcsvai Nagy 1996: 164–6, 2001; Tátrai 2012: 62–8).

(6) „C” diskurzusrészlet

[Az alábbi párbeszéd egy Elméleti matematika című egyetemi órán hangzott el, amikor egy feladat megoldásáról volt szó.]

- A: Hosszú lett, és aztán rájöttem, hogy basszus, de hát ezt sokkal egyszerűbben is meg lehet csinálni.
 B: Így van. A kedvemért az egyszerűséget valahogy ügyesen definiáljuk!
 A: Igen. [nevetés] Mondjuk definiáljuk úgy, hogy hogy alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal.



4c ábra. A stílusulajdonításra reflektáló megnevezések a „C” diskurzusrészlet esetében

A „C” diskurzusrészletben a helyzet tényezője ugyancsak egységes képet mutat: a *közvetlen* (9), *informális* (6), *bizalmas* (3) kategóriák a szociokulturális viszonyulás szempontjából közel állnak egymáshoz. Az érték tényezőjét érvényre juttató *humoros* (5) pedig tipikusan együtt szokott állni a helyzetnél nevesített tartományokkal (l. Tolcsvai Nagy 1996: 164–6, 2001). A diskurzus megalkotottsága szempontjából ugyanakkor a *laza* (8), a *hétköznapi* (6), a *könnyed* (3) és a *kötetlen* (3) mellett viszonylag nagy számban képviselteti magát a *tudományos* (6) tartomány is, amely a stilisztikai jelöltség tekintetében a skála másik pólusát aktiválja. Emellett voltak olyan adatközlők, akik e diskurzusrészletnél reflektáltak is a stílus heterogenitására (pl. *barátságos*, *de egyben tudományos*, ill. *úgy tudományos, hogy közben laza*). Továbbá előfordult olyan adatközlő, aki a *kevert* kategóriát emelte ki, illetve olyan is, aki az egyes fordulókat különböző stílusúnak tartotta (*A igénytelen*, *B választékos*). A „C” diskurzusrészlet esetében tehát a stílusulajdonításra reflektáló megnevezések kevésbé mutatnak egységes képet, mint az előző diskurzusrészletben.

A három diskurzusrészlet fentebb részletezett adatai hasonló képet mutattak, mint az adatok összesítése. Mindhárom esetében elmondható ugyanis, hogy az adatközlők a szociokulturális tényezők közül a diskurzus megalkotottságához és a diskurzuspartnerhez való viszonyulást tették nagy számban reflexió tárgyává.

4.2. A társas szalencia a stílusulajdonításban

Az első kérdőívvel nem csupán a stílusulajdonításra reflektáló népi kategóriákat kívántuk előhívni. Arról is megkérdeztük az adatközlőket, hogy az adott diskurzus-

részlet mely konstrukciói játszottak kiemelt szerepet a stílustulajdonításukban. Azt feltételeztük ugyanis, hogy a diskurzusban szereplő különféle nyelvi konstrukciók stílusértékét (stilisztikai funkcióját) a feldolgozás során aktivált stílusmintához (stilisztikai sémához) való viszonya és ezzel összefüggő társas szalienciája (diszkurzív elvárhatósága) határozza meg. Amennyiben az adott konstrukció az adott tipikus szituációban, cselekvésben, témában és diskurzusban a megformálást tekintve elvárható elemként jelenik meg, akkor stilisztikailag jelöletlen marad, amennyiben viszont váratlan elemként jelenik meg, akkor stilisztikailag jelöltté válik (lásd 2.2.). Ahogy a módszerről szólva jeleztük (lásd 3.), a kutatás a nyelvi konstrukciók társas szalienciájának kérdését a laikus adatközlők által könnyen értelmezhető „kifejezésekkel” összefüggésben vizsgálta.

Az eredmények részletező bemutatását ebben az esetben is a korábban példaként szerepeltetett három diskurzusrészletre korlátozzuk, tárgyalásuknak az előző alpontban kialakított sorrendjét megtartva.

2. táblázat. A kiemelt konstrukciók az „A”, „B” és „C” diskurzusrészletben¹⁵

"A" diskurzusrészlet (összes kitöltő száma: 74)		"B" diskurzusrészlet (összes kitöltő száma: 57)		"C" diskurzusrészlet (összes kitöltő száma: 61)	
Szaliens konstrukció	Előfordulások száma	Szaliens konstrukció	Előfordulások száma	Szaliens konstrukció	Előfordulások száma
<i>bízom benne</i>	25 (34%)	<i>oltani</i>	37 (65%)	<i>basszus</i>	42 (69%)
<i>kéttucatnyi</i>	18 (24%)	<i>hülyéskedik</i>	19 (33%)	<i>apparátus</i>	22 (36%)
<i>problémás pontok</i>	16 (22%)	<i>letörni a szarvát</i>	11 (19%)	<i>alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal</i>	10 (16%)
<i>tetszőleges</i>	14 (19%)	<i>oké</i>	10 (18%)	<i>mondjuk</i>	10 (16%)
<i>jegyzék</i>	14 (19%)	<i>akkor akkor például</i>	9 (16%)	<i>definiáljuk</i>	8 (13%)
<i>találnuk</i>	6 (8%)	<i>na várjunk várjunk várjunk</i>	7 (12%)	<i>a kedvemért</i>	5 (8%)
<i>mert én</i>	6 (8%)	<i>mármint olyan szinten</i>	7 (12%)	[nevetés]	4 (7%)
<i>„magázás”</i>	5 (7%)	<i>poénkodik</i>	6 (11%)	<i>ügyesen</i>	4 (7%)
<i>én saját</i>	5 (7%)	<i>így poénkodni</i>	5 (9%)	<i>de hát</i>	3 (5%)
<i>nagyjából</i>	4 (7%)	<i>így</i>	4 (7%)	<i>„A válasza miatt”</i>	2 (3%)
<i>„az egész párbeszéd alapján”</i>	4 (5%)	<i>ugye</i>	4 (7%)	<i>csinálni</i>	2 (3%)
<i>lehet kérdezni</i>	3 (4%)	[nevet]	4 (7%)	<i>valahogy</i>	2 (3%)
<i>tananyag</i>	2 (3%)	<i>ilyen</i>	4 (7%)	<i>az egyszerűséget</i>	2 (3%)
<i>sikerült</i>	2 (3%)	<i>úhüm</i>	3 (5%)	<i>és aztán</i>	1 (~1,5%)
<i>összeszedtem</i>	1 (~1%)	<i>hát mivel ugye</i>	3 (5%)	<i>aztán rájöttem</i>	1 (~1,5%)
<i>„akármelyik kifejezés”</i>	1 (~1%)	<i>tehát hogy</i>	3 (5%)	<i>hogy hogy</i>	1 (~1,5%)
<i>„az összes alapján”</i>	1 (~1%)	<i>„szöismétlés”</i>	3 (5%)	<i>„az egész alapján”</i>	1 (~1,5%)
<i>„a második mondat”</i>	1 (~1%)	<i>hát</i>	2 (4%)	<i>„szakszavak alapján”</i>	1 (~1,5%)
<i>„nincs rá túl egyértelmű szó”</i>	1 (~1%)	<i>„nem teljes mondatok”</i>	2 (4%)	<i>„számomra érdektelen”</i>	1 (~1,5%)
<i>„beszédhelyzet”</i>	1 (~1%)	<i>„sok kötőszó”</i>	2 (4%)	<i>„szóhasználat”</i>	1 (~1,5%)
<i>„nincsenek kifejezetten informális kifejezések”</i>	1 (~1%)	<i>„az egész stílusa alapján”</i>	1 (~2%)	<i>„lealacsonyító értelemben használ szavakat”</i>	1 (~1,5%)
		<i>hogy egy kicsit így</i>	1 (~2%)	<i>„B első mondata”</i>	1 (~1,5%)
		<i>tudsz még ilyen jó poént?</i>	1 (~2%)	<i>„egyszerű párbeszéd”</i>	1 (~1,5%)
		<i>„redundáns kifejezés”</i>	1 (~2%)		
		<i>„a tanár reakciója”</i>	1 (~2%)		

¹⁵ Az egyes konstrukciók előfordulásainak számát összeadva azért találunk több előfordulást, mint ahány kitöltője összesen volt a kérdőív adott változatának, mert az adatközlők egy része több konstrukciót is megnevezett. Az előfordulások számához kapcsolódó százalékok azt jelzik, hogy az adott konstrukciót a kérdőív adott változatát kitöltő megkérdezetteknek hány százaléka találta lényegesnek a stílustulajdonítás szempontjából.

Az adatközlők a három diskurzusrészlet közül a (4)-ben olvasható „A” diskurzusrészletet tartották viszonylag közömbös stílusúnak (vö. 4.1., 4.3.). Ez mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy más diskurzusrészletekhez képest itt kevésbé volt egyértelmű, hogy az adatközlők mely kifejezéseket tartották a megformálás tekintetében lényegesnek. Ahogyan azt a 2. táblázat első oszlopa szemlélteti, a *bízom benne* és a *kéttucatnyit* volt a két legkiemelkedőbb konstrukció, amelyek a válaszok viszonylag alacsony 34, illetve 24 százalékában fordultak elő. Emellett még három olyan kifejezés volt (*problémás pontok, tetszőleges, jegyzék*), amelyeket a válaszadóknak legalább a 10 százaléka megemlített, a stílustulajdonítás szempontjából lényegesnek tartott további konstrukciók azonban csupán 1–6 válaszban jelentek meg. A két legkiemelkedőbb konstrukcióval összefüggésben kapott válaszok ugyanakkor arra mutatnak rá, hogy azokat elsősorban a megformálásra vonatkozó diszkurzív elvárásoktól való eltérésük miatt nevezték meg az adatközlők. A *bízom benne* konstrukciót kiemelő válaszadók legtöbbször (11 kitöltő) azért nevezte meg ezt a kifejezést, mert például *lenéző, főlényes, gúnyos, cinikus* stílusúnak, tehát a diskurzus témájához való értékviszonyulás szempontjából a közömbös tartománytól elmozdulónak értékelte. A *kéttucatnyit* esetében a legtöbbször számára (6 kitöltő) a diskurzus tényezője profilálódott a stílusminősítő népi megnevezésekben: például *laza, magánéleti*, amelyek mellett viszont ellentétes fogalmi tartományként a *tudományos* és a *szónoki* is megjelentek. A legkiemelkedőbbnek tartott konstrukciókkal összefüggésben előkerülő népi kategóriák továbbá a helyzet tényezőjét is profilálják: ebből a szempontból a *bízom benne* kapcsán például a *baráti, kedélyes, közvetlen, félformális* fogalmi tartományok aktiválódtak, míg a *kéttucatnyit* esetében például a *formális, az udvariasság, illetve a közvetlen, barátságos* és a *kedves*.

A „B” diskurzusrészletben viszont – amely az (5)-ben olvasható – bizonyos konstrukciók nagyobb, illetve az „A” részlet legkiemelkedőbb konstrukcióihoz képest jóval meghatározóbb stilisztikai jelöltséget kaptak. A válaszadók igen nagy része, 65 százaléka ugyanazt a konstrukciót, az *oltani*-t tartotta a megformálás tekintetében meghatározónak. Az *oltani*-t kiemelők közül 12-en a diskurzus megalkotottsága szempontjából tulajdonítottak stilisztikai jelöltséget a konstrukciónak, amit jól mutatnak a megnevezett *laza* (10), (*hét*)*köznapi* (6), *társalgási* (5), *könnyed* (2), illetve *kötetlen* (2) fogalmi tartományok. Lényeges továbbá hangsúlyozni, hogy a legtöbb *oltani*-t kiemelő kitöltő (14 kitöltő) egyszerre több olyan stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriát is megnevezett, amelyek különböző szociokulturális tényezőket profilálnak. E megnevezések a szociokulturális tényezők tipikus együttállására engednek következtetni, amely együttállásra a diskurzus megalkotottsága szempontjából a *laza*, a helyzet szempontjából az *informális*, a nyelvvaltozat szempontjából pedig a *szleng* kategóriák reflektálnak (vö. 4.1.). Ezek, illetve a velük közeli rokonságot mutató, a közömbös tartománytól azonos irányú elmozdulást mutató megnevezések (pl. a *laza* mellett a *köznapi, könnyed, társalgási*; az *informális* mellett a *közvetlen, baráti*; illetve a *szleng* mellett a *diák[nyelvi]*) voltak ugyanis azok a népi kategóriaként felfogható fogalmi tartományok, amelyek az egyszerre több szociokulturális tényezőt profiláló válaszokban a leggyakrabban fordultak elő együttesen. Erre példa a következő válasz: *laza, oldott, szlenget használ*. Ugyanezen megállapítások mondhatók el a válaszadók által máso-

dik legkiemelkedőbbnek tartott konstrukcióról, a *hülyéskedik*-ről is. A *hülyéskedik* kifejezést meghatározónak tartó adatközlők 84 százaléka egyúttal az *oltani* kifejezést is kiemelte. A szociokulturális tényezőknek ezt a tipikus együttállását erősítik azok a további kifejezések is, amelyek a válaszoknak legalább a 10 százalékában megjelennek (pl. *poénkodik; letörni a szarvát*), köztük olyanokkal, amelyek a spontán társalgásokra jellemző, beszélt nyelvi jelleget mutatják (l. *várjunk, várjunk, várjunk; akkor, akkor például; oké*; de ugyancsak itt említhető az *így*, az *ugye*, az *ühim* és a *hát*).

A (6)-ban olvasható „C” diskurzusrészlet esetében a stílustulajdonításokra reflektáló kategóriák a stílus heterogenitására engedtek következtetni (vö. 4.1.). Itt két olyan konstrukció fordult elő, amelyeket a válaszadók nagy számban ítélték stilisztikailag meghatározónak: az egyik a *basszus* (a válaszok 69 százalékában), a másik az *apparátus*, illetve az e szót tartalmazó nagyobb konstrukció (a válaszok 36 százalékában). Emellett még a *mondjuk* és a *definiáljuk* kifejezések jelentek meg a válaszok legalább 10 százalékában. Megfigyelhető volt, hogy azok az adatközlők, akik a *basszus* kifejezést tartották szaliensnek, a diskurzus megalkotottsága szempontjából jellemzően a *laza, hétköznapi*, a helyzet szempontjából pedig a *közvetlen, informális* kategóriákkal reflektáltak a stílustulajdonításukra. Az *apparátust* kiemelők viszont jellemzően a szociokulturális tényezők ellenkező pólusait, a *tudományos, választékos*, illetve a *formális, hivatalos* tartományokat aktiválták. Mindemellett a stílus heterogenitására hívja fel a figyelmet, hogy az *apparátust*, valamint az e szót tartalmazó nagyobb konstrukciót kiemelők 82 százaléka egyúttal a *basszust* is meghatározónak tartotta a diskurzusrészlet stílusa szempontjából. Azok pedig, akik mindkét konstrukciót kiemelték, a 18-ból 15 esetben a szociokulturális tényezők együttállására, mi több, jórészt atipikus együttállására mutattak rá stílusminősítő megnevezéseikkel (pl. *közvetlen, barátságos, de egyben tudományos, szakmai is*).¹⁶

Mindazonáltal az első kérdőív eredményeiből nem lehet egyértelmű következtetéseket levonni az adott konstrukciók stilisztikai jelöltsége, illetve jelöletlensége vonatkozásában. Egyfelől azért, mert az adatközlők elsődlegesen a diskurzusrészlet stílusára, nem pedig az adott konstrukció megformálásbeli funkciójára reflektáltak. Másfelől a vizsgálat módszertani keretei között nem egyszerű eldönteni, hogy a megformálás szempontjából egyértelműen feltűnő kifejezések mellett az adatközlők mikor neveztek meg – mintegy „külső nézőpontból” (vö. 2.2.) – az adott szituáció, cselekvés, téma és diskurzus szempontjából tipikus megformálású kifejezéseket. Így a nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségét – a szociokulturális tényezőkhöz hasonlóan – a második kérdőívben is vizsgálat tárgyává tettük. Ennek eredményeit a következő alponban ismertetjük.

4.3. A szociokulturális tényezők a stílustulajdonításban

A második kérdőívben arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes szociokulturális tényezők szerint mi jellemzi az adott diskurzusrészlet stílusát, illetve mi jellemzi

¹⁶ A vizsgálatban a diskurzusrészlet stílusára általában, nem egyesével a diskurzusfordulókkal kapcsolatban kérdeztünk rá. Az adatok tovább árnyalhatók lennének egy olyan felméréssel, amelyben a kitöltőnek külön-külön kell értékelnie a beszédfordulók stílusát.

a diskurzusrészletek közegében megértett nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségét, társas, diszkurzív szalienciáját. Ebben a zárt kérdőívben a diskurzusrészletek stílusát, illetve a nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltséget olyan skálákon mértük, amelyek végpontjait a stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriákkal jelöltük ki (a skálák végpontjainak a megnevezése ennek megfelelően diskurzusrészletenként is változott). Ennek segítségével egyfelől rákérdeztünk a 12 diskurzusrészlet stílusára, másfelől vizsgálat tárgyává tettük annak a diskurzusrészletenként két-két nyelvi konstrukciónak a stilisztikai jelöltségét, amelyeket az adatközlők a megformálás tekintetében leginkább meghatározónak tartottak. Az első kérdőív eredményeire támaszkodva (e tekintetben az adott diskurzusrészletek sajátosságaihoz igazodva) az alábbi szociokulturális tényezők érvényesülését mértük: (i) a diskurzus megalkotottságához való viszonyulás deskriptív szempontból, (ii) a diskurzus megalkotottságához való viszonyulás preskriptív szempontból, (iii) a diskurzuspartnerhez való viszonyulás, (iv) a szóba kerülő dolgokhoz való értékviszonyulás, (v) a nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás. A terjedelmi korlátok miatt az eredményeket a korábbiakhoz hasonlóan a már megismert három diskurzusrészletre vonatkozóan ismertetjük részletesen, mindhárom esetben két-két tényezőt kiemelve.

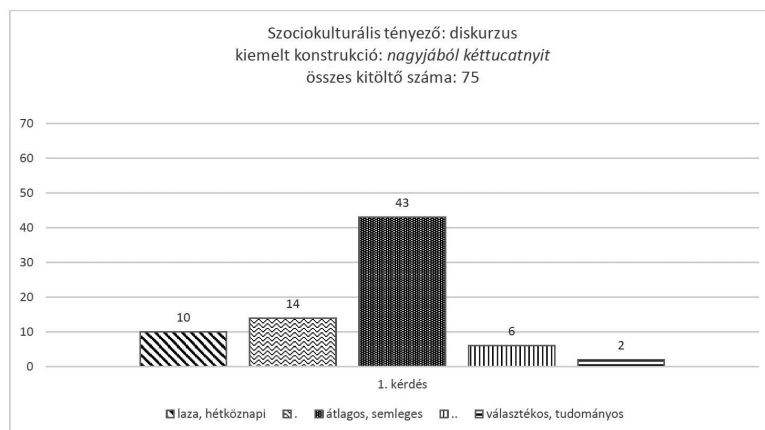
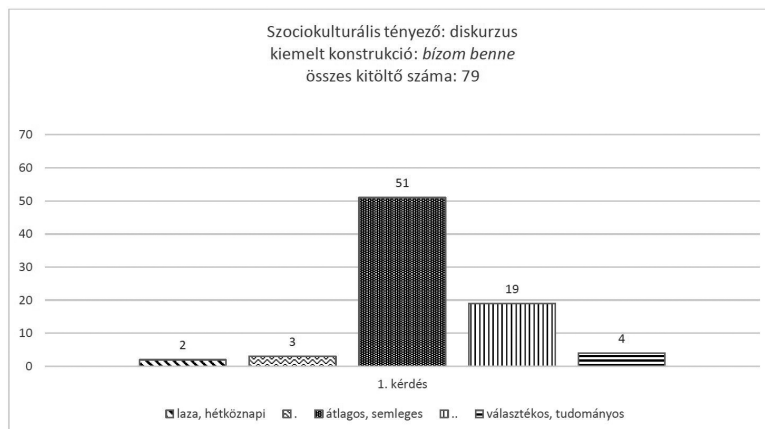
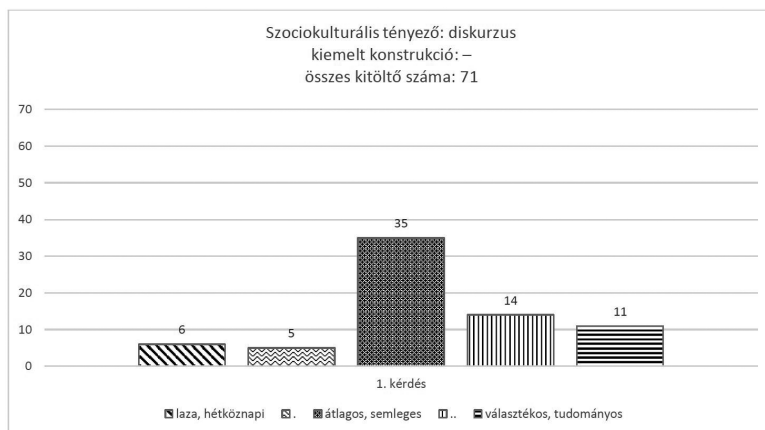
(7) „A” diskurzusrészlet

[Az alábbi megszólalás egy Történeti földrajz című egyetemi órán hangzott el, amikor a diákoknak különböző földrajzi helyeket kellett bejelölniük a térképen.]

A: Bármilyen tetszőleges sorrendben lehet kérdezni a problémás pontokat. Bízom benne, hogy sikerült ilyen problémás pontokat találniuk, mert én a saját jegyzékemben nagyjából kéttucatnyit szedtem össze a tananyagból.

A (7)-ben újfent idézett „A” diskurzusrészletnél mind az öt szociokulturális tényező esetében az 5 pontos skála középső, azaz stilisztikai szempontból jelöletlen, közömbös pontja kapta a legtöbb jelölést. Ezt lényegileg nem befolyásolta, hogy az adatközlő olyan részletet kapott-e meg, amelyben kiemeltük az első kérdőív válaszai alapján leginkább meghatározónak tartott konstrukciót, vagy sem. A kiemelés nélküli kérdőívek esetében az eredmények valamivel kiegyenlítettebbek voltak a skálák altartományai között, a középpontokon kisebb kiugrásokkal.

Az 5a–c ábrák a diskurzus megalkotottságához való viszonyulást mutatják az „A” diskurzusrészlet esetében, először a részlet egészére (5a), majd az abban szereplő *bízom benne* (5b), illetve a *nagyjából kéttucatnyit* (5c) konstrukcióra vonatkoztatva.



5a, 5b, 5c ábra. A diskurzus megalkotottságához való viszonyulás az „A” diskurzusrészletben

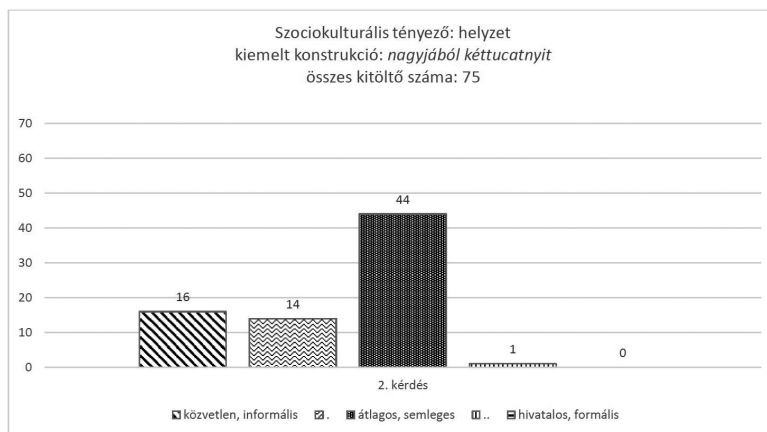
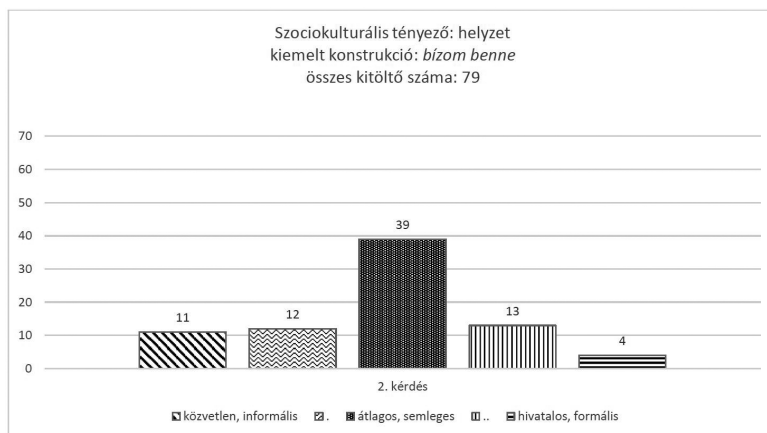
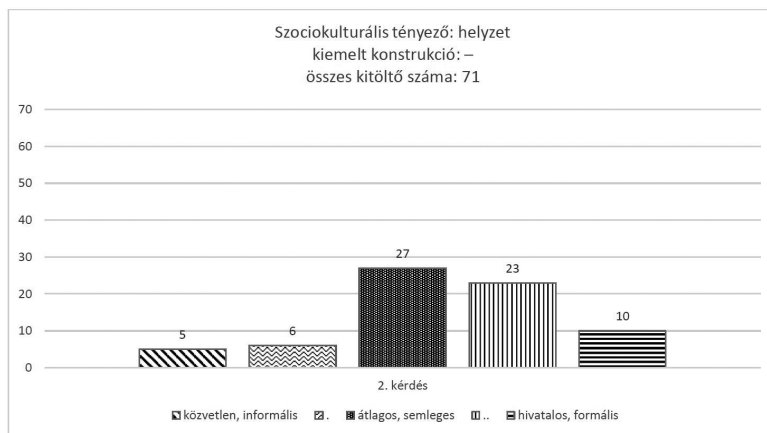
Az 5a ábrán látható, hogy amikor általánosságban kérdeztünk rá a diskurzusrészlet stílusára, a megkérdezettek közel a fele (71-ből 35) a laza, hétköznapi – átlagos, semleges – választékos, tudományos skála közepét jelölte meg, a többiek nagyobb hányada (25) a választékos, tudományos, kisebb részük (11) pedig a laza, hétköznapi pólus felé mozdult el. Az 5b ábrán, amely a *bizom benne* stilisztikai jelöltségére fókuszál, a közömbös tartomány preferálása még jobban megmutatkozik: a 79 adatközlő kétharmada (51) a skála közepét, negyede (19) pedig az átlagos, semleges és az egyértelműen választékos, tudományos közötti tartományt jelölte meg. A *nagyjából kéttucatnyit* stilisztikai jelöltségére összpontosító 5c ábrán az látható, hogy itt is egyértelműen dominál a közömbös tartomány (a 75 adatközlőből 43 jelölte meg azt), az előzőkhöz képest annyi különbséggel, hogy ez esetben a többi adatközlő nagy része inkább a laza, hétköznapi, nem pedig a választékos, tudományos pólus felé mozdult el (24 vs. 8). Azt a két nyelvi konstrukciót tehát, amelyet az első kérdőív adatközlőinek egy jelentős része a maga stílustulajdonításában lényegesnek tartott, a második kérdőív adatközlőinek többsége – a diskurzus megalkotottságát tekintve – stilisztikai szempontból jelöletlennek tartotta. Ám ez még nem jelenti azt, hogy a két kérdőív eredményei ellentmondának egymásnak. Az első kérdőív adatai azt mutatták, hogy az inkább közömbös diskurzusrészletek esetében az első kérdőív adatközlői közül kevesebben neveztek meg feltűnő megformáltságú nyelvi konstrukciót, illetve kevesebben neveztek meg ugyanazokat a kifejezéseket mint a stílus szempontjából meghatározónak tartott nyelvi konstrukciókat (vö. 4.2.).

A 6a–c ábrák a diskurzuspárterhez való személyközi viszonyulást (helyzetet) mutatják az „A” diskurzusrészlet esetében, először a részlet egészére (6a), majd az abban szereplő *bizom benne* (6b), illetve a *nagyjából kéttucatnyit* (6c) konstrukcióra vonatkoztatva.¹⁷

¹⁷ Az „A” diskurzusrészlet esetében az egyéb szociokulturális tényezők adatai a következőképpen alakultak. A diskurzus megalkotottságához való preskriptív viszonyulás: a) kiemelés nélkül 71-ből 4 igénytelen, pongyola (2 egyértelműen, 2 inkább), 37 átlagos, semleges, 30 igényes, szakszerű (13 inkább, 17 egyértelműen); b) a *bizom benne* kiemelésével 79-ből 5 igénytelen, pongyola (2 egyértelműen, 3 inkább), 45 átlagos, semleges, 29 igényes, szakszerű (23 inkább, 6 egyértelműen); c) a *nagyjából kéttucatnyit* kiemelve: 75-ből 9 igénytelen, pongyola (5 egyértelműen, 4 inkább), 57 átlagos, semleges, 9 igényes, szakszerű (7 inkább, 2 egyértelműen).

A diskurzus témájához való értékviszonyulás: a) kiemelés nélkül 71-ből 14 humoros, ironikus (8 egyértelműen, 6 inkább), 35 átlagos, semleges, 24 fölényes, lenéző (14 inkább, 8 egyértelműen); b) a *bizom benne* kiemelésével 79-ből 15 humoros, ironikus (5 egyértelműen, 10 inkább), 52 átlagos, semleges, 12 fölényes, lenéző (10 inkább, 2 egyértelműen); c) a *nagyjából kéttucatnyit* kiemelésével: 75-ből 20 humoros, ironikus (15 inkább, 5 egyértelműen), 52 átlagos, semleges, 3 inkább fölényes, lenéző.

A nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás: a) kiemelés nélkül 71-ből 4 szlenges (1 egyértelműen, 3 inkább), 44 átlagos, semleges, 23 szaknyelvi (20 inkább, 3 egyértelműen); a *bizom benne* kiemelésével 79-ből 4 szlenges (1 egyértelműen, 3 inkább), 64 átlagos, semleges, 11 szaknyelvi (9 inkább, 2 egyértelműen); c) a *nagyjából kéttucatnyit* kiemelve 75-ből 14 szlenges (4 egyértelműen, 10 inkább), 54 átlagos, semleges, 7 inkább szaknyelvi.



6a, 6b, 6c ábra. A diskurzuspárterhez való viszonyulás az „A” diskurzusrészletben

Az „A” diskurzusrészlet eredményei a diskurzuspartnerhez való viszonyulás tekintetében hasonló tendenciákat mutattak, mint a diskurzus megalkotottságához való viszonyulásnál. Ahogy a 6a ábra mutatja, a diskurzusrészlet stílusát a legtöbb adatközlő (71-ből 27) e szociokulturális tényező viszonylatában is átlagosnak, semlegesnek minősítette. Ám nagy számban voltak azok is (71-ből 23), akik inkább hivatalosnak, formálisnak tartották a diskurzusrészlet stílusát, ha nem is tekintették egyértelműen annak (utóbbiak 10-en voltak). A *bíزم benne*, illetve a *nagyjából kéttucatnyit* stilisztikai jelöltségére fókuszáló 6b, illetve 6c azt mutatja, hogy itt szintén magasabb valamennyivel a közömbös tartományt megjelölők száma (79-ből 39, illetve 75-ből 44). A nyelvi konstrukciókat kiemelő kérdőívekre adott válaszok azonban abban is különböznek a kiemelés nélküli kérdőívekre adott válaszoktól, hogy ezekben megnő az olyan kitöltők száma, akik a *bíزم benne*, illetve a *nagyjából kéttucatnyit* kifejezést inkább, sőt egyértelműen közvetlennek, informálisnak tartották (23 a 79-ből, illetve 30 a 75-ből). Sőt – ahogy a 6c ábrán látható – a *nagyjából kéttucatnyit* konstrukció kiemelésekor a másik pólust csak egyvalaki jelölte meg. A két kiemelt kifejezés a helyzet tényezője szempontjából tehát némileg feltűnőbbnek mutatkozik, hiszen amíg a diskurzusrészlet egésze esetében inkább a hivatalos, formális pólus felé, addig a *bíزم benne* és a *nagyjából kéttucatnyit* esetében inkább a másik, a közvetlen, informális felé mozdultak el kissé jelölések.

(8) „B” diskurzusrészlet

[Az alábbi párbeszéd egy Személyiségfejlődés című egyetemi órán hangzott el, ahol arról volt szó, hogy egy középiskolai tanárnak mi a feladata egy problémás gyerekekkel.]

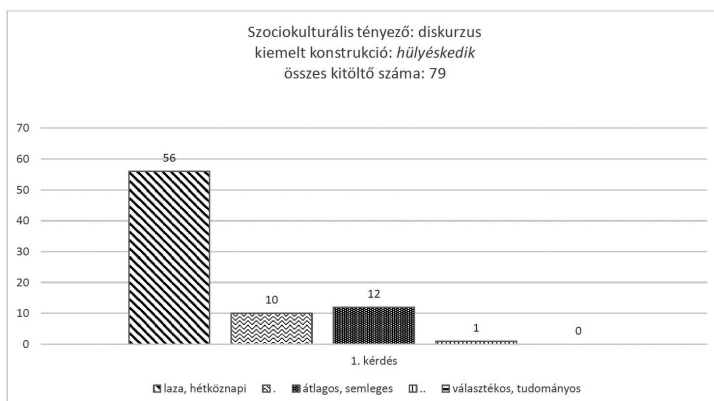
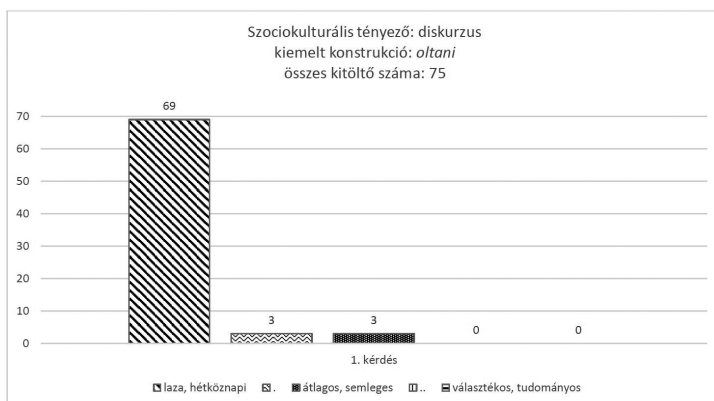
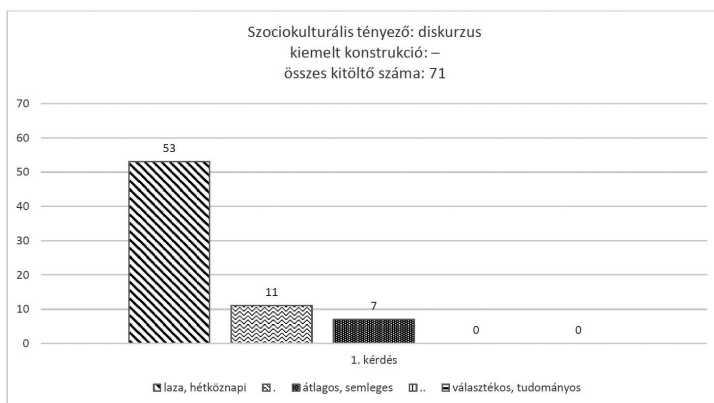
A: Oké. Második csoport?

B: A megoldás? Hát mivel ugye elég sokszor hülyéskedik az órán, ezért én arra gondoltam, hogy jó megoldás lenne egy kicsit oltani. Mármint olyan szinten, hogy amikor így poénkodni próbál, akkor akkor például hogy ilyeneket, hogy „ühüm, tudsz még ilyen jó poént mondani?” Hogy egy kicsit így letörni a szarvát ilyen módon.

A: Na várjunk, várjunk, várjunk. [nevet] Tehát hogy van egy gyerek, aki mindig poénkodik az órán, és a tanári megoldásban nem az elveket fogalmazzuk meg.

A (8)-ban újból idézett „B” diskurzusrészlet esetében a második kérdőív eredményei megerősítették az első kérdőív alapján körvonalazódó tendenciákat: e diskurzusrészletben erőteljes elmozdulás tapasztalható a skála egyik pólusa, a diskurzus megalkotottsága szempontjából a laza, hétköznapi, a diskurzuspartnerhez való viszonyulás szempontjából a közvetlen, informális, a nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás szempontjából pedig a szleng tartománnyal jelzett vége felé. Megjegyzendő, hogy ez a tendencia még erőteljesebben érvényesült, amikor a kérdőív a kiemelt nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségére kérdezett rá. A diskurzus témájához való értékviszonyulás tekintetében szintén egyértelmű elmozdulás volt tapasztalható a humoros, ironikus pólus felé, de itt a legtöbb szavazatot az átlagos, semmilyen tartomány kapta.

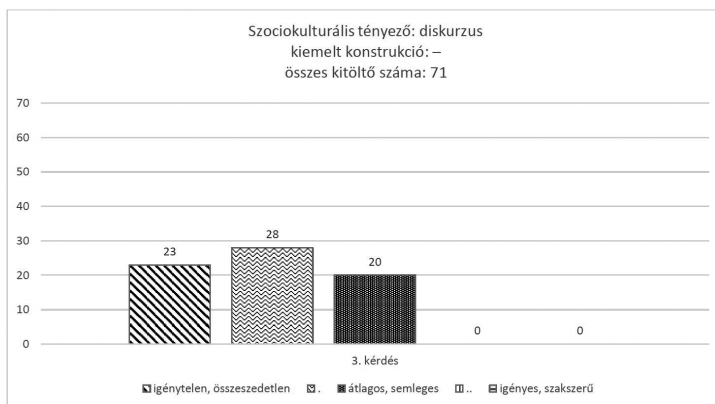
A 7a–c ábrák a diskurzus megalkotottságához való deskriptív viszonyulást mutatják a „B” diskurzusrészlet esetében, először a részlet egészére (5a), majd az abban szereplő *oltani* (5b), illetve a *hülyéskedik* (5c) konstrukcióra vonatkoztatva.



7a, 7b, 7c ábra. A diskurzus megalkotottságához való viszonyulás deskriptív szempontból a „B” diskurzusrészletben

Amikor általánosságban kérdeztünk rá a „B” diskurzusrészletre (lásd 7a ábra), az adatközlők több mint kétharmada (71-ből 53) egyértelműen lazának, hétköznapiak minősítette annak stílusát. Az *oltani* stílusbeli szalieniája még egyértelműbb képet mutat, hiszen 75-ből 69-en tartották egyértelműen lazának, hétköznapiak (lásd 7b ábra), a *hülyéskedik* stilisztikai jelöltsége pedig a teljes diskurzusrészlet stílusának megítélésével mutat nagyfokú hasonlóságot, hiszen azt 79-ből 56-an tekintették egyértelműen lazának, hétköznapiak (lásd 7c ábra). Érdekes azt is megjegyezni, hogy a skála másik, választékos, tudományos pólusa mindent összevetve csupán egy jelölést kapott.

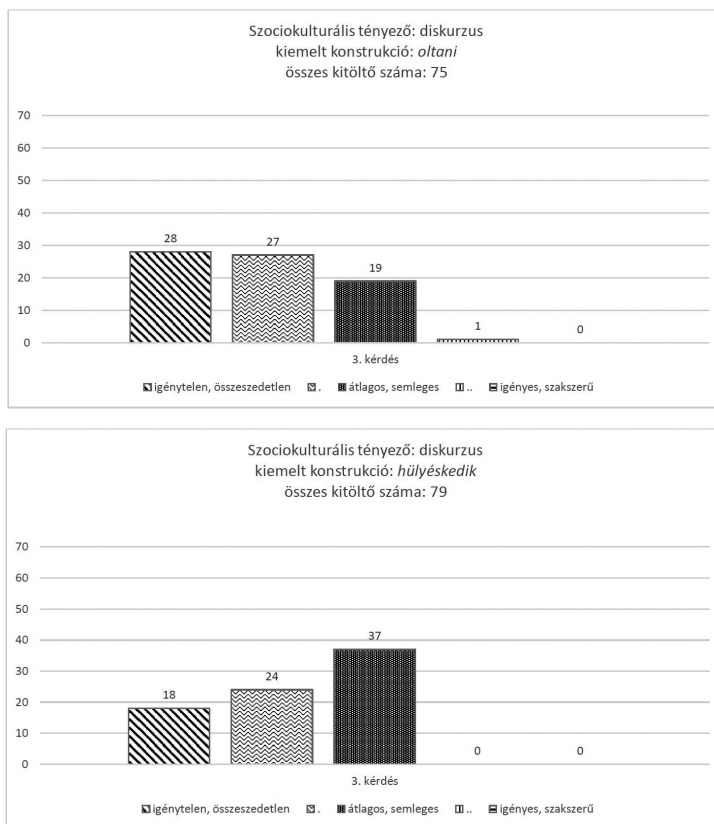
A 8a–c ábrák a diskurzus megalkotottságához való preskriptív viszonyulást mutatják a „B” diskurzusrészlet esetében, először a részlet egészére (8a), majd az abban szereplő *oltani* (8b), illetve a *hülyéskedik* (8c) konstrukcióra vonatkoztatva.¹⁸



¹⁸ A „B” diskurzusrészlet esetében az egyéb szociokulturális tényezők adatai a következőképpen alakultak. A diskurzuspártnerhez való viszonyulás: a) kiemelés nélkül 71-ből 44 egyértelműen, 22 inkább közvetlen, formális, 5 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést; b) az *oltani* kiemelésével 75-ből 60 egyértelműen, 8 inkább közvetlen, informális, 7 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést; c) a *hülyéskedik* kiemelésével 79-ből 51 egyértelműen, 13 inkább közvetlen, informális, 15 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést.

A diskurzus témájához való értékviszonyulás: a) 71-ből 11 egyértelműen, 28 inkább humoros, ironikus, 30 átlagos, semleges, 2 inkább komoly, tárgyilagos; b) az *oltani* kiemelésével 75-ből 26 egyértelműen, 20 inkább humoros, ironikus, 29 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést; a *hülyéskedik* kiemelésével 79-ből 20 egyértelműen, 28 inkább humoros, ironikus, 31 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést.

A nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás: a) 71-ből 43 egyértelműen, 15 inkább szlenges, 13 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést; b) az *oltani* konstrukcióra vonatkoztatva: 75-ből 64 egyértelműen, 6 inkább szlenges, 5 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést; c) a *hülyéskedik* kiemelésével 79-ből 39 egyértelműen, 17 inkább szlenges, 23 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést.



8a, 8b, 8c ábra. A diskurzus megalkotottságához való viszonyulás preskriptív szempontból

Az első kérdőív adatai azt mutatták (vö. 4.1.), hogy a hétköznapi nyelvhasználatban is jelen van az a megformálást egyértelműen pozitívan vagy egyértelműen negatívan értékelő attitűd, amelyet a retorikai hagyomány a stíluserevények és a stílushibák dichotomikus rendszereként kanonizált (vö. Balázs 1961). Ennek alapján a második kérdőívben felállítottuk az igénytelen, összeszedetlen – átlagos, semleges – igényes, szakszerű skálát a diskurzus megalkotottságára vonatkoztatva. A deskriptív jellegű viszonyuláshoz hasonlóan (lásd 7a–c ábrák) a jelölések itt is a skála bal oldalára esnek, az igényes, szakszerű póluson mindösszesen egy jelölés található. Ám szembevetendő a különbség is: ahogy a 8a–c ábrák mutatják, a jelölések nem mozdulnak el olyan látványosan a szélső pólus, az egyértelműen igénytelen, összeszedetlen felé; ehelyett az inkább igénytelen, összeszedetlen, illetve az átlagos, semleges tartományokhoz hasonló arányban kapnak jelölést. Sőt a *hülyéskedik* kifejezést az adott diskurzív közegben több mint kétszer annyian (37 vs. 18) tartották átlagosnak, semlegesnek, mint egyértelműen igénytelennek, összeszedetlennek (lásd 8c ábra).¹⁹

¹⁹ Mivel a kérdőíves vizsgálat nem törekedett reprezentativitásra, és a megkérdezettek szociokulturális helyzetét sem vizsgálta, a kérdés szociolingvisztikai érdekelttségű vizsgálatát sem tekintette céljának.

(9) „C” diskurzusrészlet

[Az alábbi párbeszéd egy Elméleti matematika című egyetemi órán hangzott el, amikor egy feladat megoldásáról volt szó.]

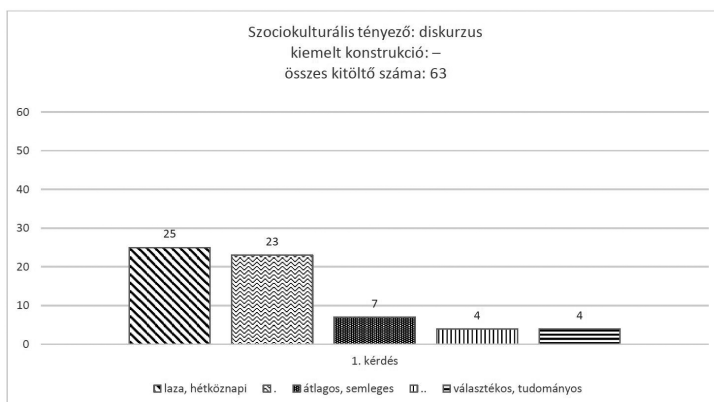
A: Hosszú lett, és aztán rájöttem, hogy basszus, de hát ezt sokkal egyszerűbben is meg lehet csinálni.

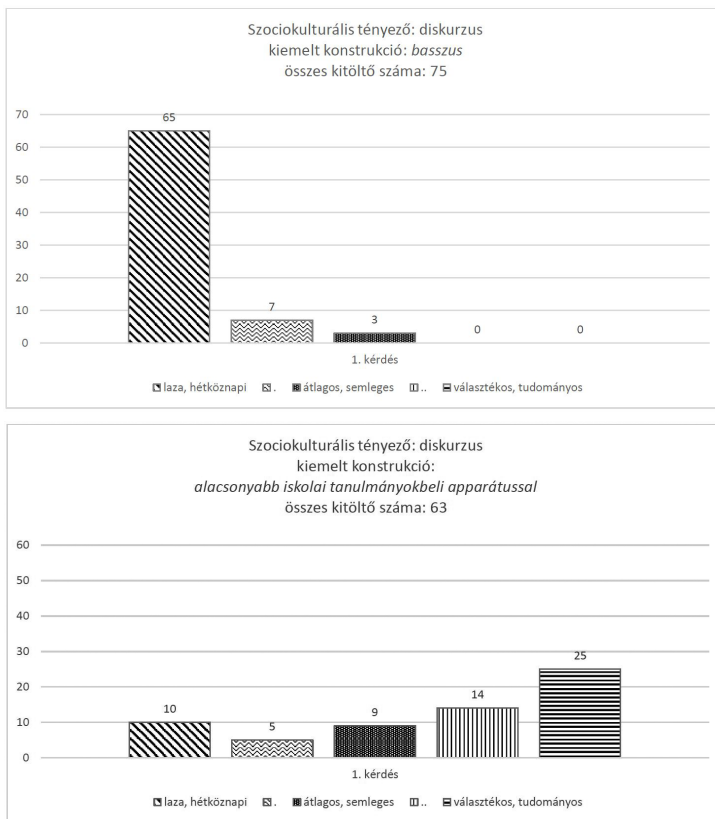
B: Így van. A kedvemért az egyszerűséget valahogy ügyesen definiáljuk!

A: Igen. [nevetés] Mondjuk definiáljuk úgy, hogy hogy alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal.

A (9)-ben újból olvasható „C” diskurzusrészlet esetében az eredmények a stílus heterogenitását mutatják. Ami az „A” és a „B” diskurzusrészlet stílusát, valamint a két-két kiemelt nyelvi konstrukció stilisztikai jelöltségének a megítélését illeti, ezekről elmondható, hogy ha nem is azonosan, de hasonlóan alakultak, illetve hasonló tendenciákat mutattak. Mindez az „A” és a „B” részlet stílusának a homogén jellegére enged következtetni. A „C” diskurzusrészlet esetében viszont az volt jellemző, hogy a különböző szociokulturális tényezőket érvényre juttató skálákon az adatközlők ítéletei a teljes részlet stílusát tekintve kevésbé mutattak egyértelmű kiugrásokat a skála valamely altartományánál, a két kiemelt konstrukció (*basszus*; *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal*) esetében pedig jellemzően az ellentétes pólusok felé mozdultak el az adatok. Mindez a „C” diskurzusrészlet megformálásának a heterogén jellegére mutat rá. A válaszok ugyanakkor a *basszus* nagyobb stilisztikai jelöltségére, nagyobb fokú társas szalienciájára is felhívták a figyelmet, mivel az erre a kifejezésre vonatkozó ítéletek nagyobb számban jelölték ki a skálák végpontjait (vö. 4.2.).

A 9a–c ábrák a diskurzus megalkotottságához való viszonyulást mutatják a „C” diskurzusrészlet esetében, először a részlet egészére (9a), majd az abban szereplő *basszus* (9b), illetve az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* (9c) nyelvi konstrukcióra vonatkoztatva.





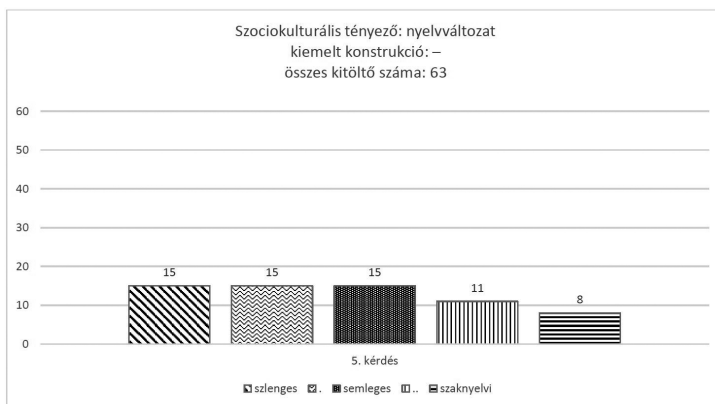
9a, 9b, 9c ábra. A diskurzus megalkotottságához való viszonyulás a „C” diskurzusrészletben

A „C” diskurzusrészletet az adatközlők nagy többsége a diskurzus megformáltsága szempontjából lazának, hétköznapiinak ítélte, a 63-ból 25-en egyértelműen, 23-an pedig inkább tartották annak (lásd 9a ábra). A *basszus* kifejezés nagyfokú társas szalienciája pedig még határozottabban megmutatkozik: 75-ből 65-en tartották egyértelműen lazának, hétköznapiinak, 7-en pedig inkább annak (lásd 9b ábra). Viszont amíg a *basszus* nem kapott jelölést a másik póluson, addig az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* konstrukciót az adatközlőknek több mint a fele (63-ból 39) választékosnak, tudományosnak ítélte meg (lásd 9c ábra). Figyelemre méltó továbbá, hogy ugyanakkor többen (10-en) egyértelműen lazának, hétköznapiinak minősítették ezt a konstrukciót. Ebben vélhetően szerepet játszik, hogy a konstrukciót magában foglaló megnyilatkozás könnyen kaphat ironikus értelmezést. Az adatok szerint az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* konstrukciót a válaszadók több mint fele (63-ból 38-an) egyértelműen humorosnak, ironikusnak minősítette, és ehhez képest 9-en voltak, akik ugyanezt a konstrukciót komolynak, tárgyilagosnak tartották.

A 10a–c ábrák a nyelvváltozat normáihoz való viszonyulást mutatják a „C” diskurzusrészlet esetében, először a részlet egészére (10a), majd az abban szereplő *basszus*

(10b), illetve az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* (10c) konstrukcióra vonatkoztatva.²⁰

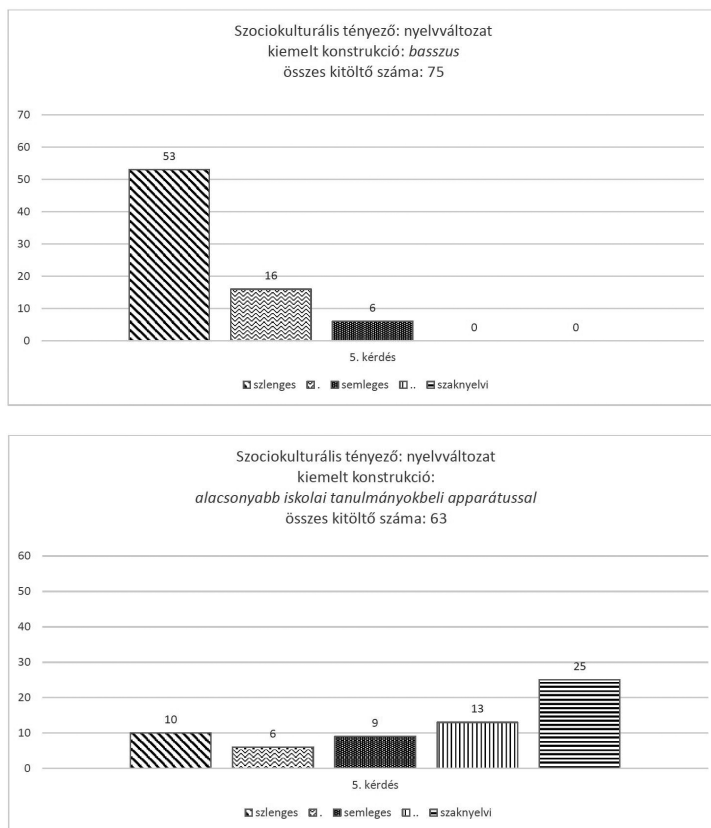
A „C” diskurzusrészletben a nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás rendkívül hasonló tendenciákat mutat a diskurzus megalkotottságához való viszonyulással. Azzal a különbséggel, hogy a szlenges pólus valamivel kevesebb, illetve kevésbé egyértelmű jelölést kap mind a diskurzusrészlet stílusát (lásd 10a ábra), mind a *baszszus* szalienciáját (lásd 10b ábra) tekintve. A *baszszus* kifejezést például egyértelműen szlengesnek 75-ből 53-an tartják, egyértelműen lazának és hétköznapiak viszont 65-en. Ugyanakkor az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* kifejezés a diskurzus és a nyelvváltozat tényezője szempontjából szinte pontról pontra meg-egyező számadatokat produkál.



²⁰ A „C” diskurzusrészlet esetében az egyéb szociokulturális tényezők adatai a következőképpen alakultak. A diskurzus megalkotottságához való preskriptív viszonyulás: a) kiemelés nélkül 63-ból 17 igénytelen, hanyag (5 egyértelműen, 12 inkább), 36 átlagos, semleges, 10 igényes, szakszerű (6 inkább, 4 egyértelműen); a *baszszus* kiemelésével 75-ből 46 igénytelen, hanyag (24 egyértelműen, 22 inkább), 28 átlagos, semleges, 1 egyértelműen igényes, szakszerű; c) az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* kiemelésével 63-ból 19 igénytelen, hanyag (9 egyértelműen, 10 inkább), 17 átlagos, semleges, 27 igényes, szakszerű (16 egyértelműen, 11 inkább).

A diskurzuspárterhez való viszonyulás: a) kiemelés nélkül 63-ból 42 egyértelműen, 14 inkább közvetlen, formális, 6 átlagos, semleges, 1 egyértelműen hivatalos, formális; b) a *baszszus* kiemelésével 75-ből 62 egyértelműen, 7 inkább közvetlen, informális, 7 átlagos, semleges, a skála másik fele nem kapott jelölést; c) az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* kiemelésével 63-ból 15 egyértelműen, 3 inkább közvetlen, informális, 12 átlagos, semleges, 8 inkább, 25 egyértelműen hivatalos, formális.

A diskurzus témájához való értékviszonyulás: a) kiemelés nélkül 63-ból 31 egyértelműen, 18 inkább humoros, ironikus, 12 átlagos, semleges, 1 inkább, 1 egyértelműen komoly, tárgyilagos; b) a *baszszus* kiemelésével 75-ből 25 egyértelműen, 25 inkább humoros, ironikus, 24 átlagos, semleges, 1 inkább komoly, tárgyilagos; az *alacsonyabb iskolai tanulmányokbeli apparátussal* kiemelésével 63-ból 38 egyértelműen, 9 inkább humoros, ironikus, 5 átlagos, semleges, 2 inkább komoly, tárgyilagos, 9 egyértelműen komoly, tárgyilagos.



10a, 10b, 10c ábra. A nyelvváltozat normáihoz való viszonyulás a „C” diskurzusrészletben

5. Következtetések

A tanulmány mellett hozott érveket, hogy a diskurzuban a megnyilatkozó szociokulturális szituálttságának a feldolgozása – például annak a feldolgozása, hogy a megnyilatkozó diákként beszélget a tanárával (vagy tanárként a diákjával, illetve diákjaival) egy tudományos témáról egy egyetemi szeminárium keretein belül – kontextusfüggő kiindulópontként szolgál a stílustulajdonítás folyamatában. A stílustulajdonítást ennél fogva deiktikus természetű folyamatként értelmeztük. A megnyilatkozó szociokulturális szituálttsága ugyanis – azon túl, hogy kontextusfüggő referenciapontokat kínál fel a referenciális jelenet szereplőinek azonosításához – olyan módon is hozzájárul annak megértéséhez, hogy a tapasztalatok interszubjektív konstruálását viszonyba hozza azokkal a közösségi alapú,

kulturális kötöttségű elvárásokkal, amelyek az adekvát nyelvi megformálással kapcsolatban mozgósíthatók a közös figyelmi jelenet résztvevői számára. Empirikus vizsgálatunkban a stílustulajdonítás vizsgálatát azokból a népi kategóriákként felfogható laikus stílusminősítő megnevezésekből kiindulva kezdeményeztük, amelyekkel az első kérdőíves vizsgálat adatközlői metapragmatikai reflexió tárgyává tették az általuk befogadott diskurzusrészletekben a megnyilatkozók szociokulturális szituáltságának érvényesülését. Az eredmények alapján az alábbi általánosító megjegyzések tehetők.

A stílustulajdonításra reflektáló különböző megnevezésekben a szociokulturális szituáltság érvényesülésének különböző, jellemzően polarizáltan szerveződő fogalmi összetevői profilálódnak (vö. 3. ábra). A stílustulajdonításra reflektáló népi kategóriák nyalábokat alkotnak, amelyek elrendeződése jól leírható a szociokulturális tényezők absztraktabb, heurisztikus tudományos kategóriáival (vö. 1. táblázat). Ilyen szociokulturális tényezők a megnyilatkozónak (i) a diskurzus megalkotottságához, (ii) a diskurzuspartneréhez, (ii) a szóba kerülő dolgok értékéhez, (iv) az alkalmazott nyelvi konstrukció időbeliségéhez és (v) a nyelvváltozat normáihoz való viszonyulása. E tényezők egyfelől nyitott kategóriák, életlen határokkal, másfelől fogalmilag rétegzettek, jellemzően több sűrűsödési ponttal.

Az egyetemi szemináriumok diskurzusrészleteinek stílusára reflektáló népi kategóriákról általában és az egyes diskurzusrészleteket tekintve is elmondható, hogy a szociokulturális tényezők közül az adatközlők egyértelműen a diskurzus megalkotottságához és a diskurzuspartnerhez való viszonyulást helyezték előtérbe a leggyakrabban. Ennek a két meghatározó jelentőségű tényezőnek sokféle fogalmi összetevője profilálódott a megnevezésekben, de néhányuk kimondottan nagy gyakorisággal fordult elő (vö. még 4a–c ábrák). Ezt követték a szóba kerülő dolog értékéhez, majd a nyelvváltozat normáihoz való viszonyulásra történő reflexiók, utóbbi esetben már jóval kevesebb említéssel és lényegesen kevésbé változatos fogalmi kidolgozottsággal. A nyelvi konstrukciók időbeliségéhez való viszonyulás pedig – az empirikus kutatás kiinduló nyelvi anyagának jellegével összefüggésben – csak ritkán vált reflexió tárgyává az adott diskurzusrészletekben.

Az egyes szociokulturális tényezők mentén jól megfigyelhetők azok a tendenciák, amelyek a diskurzus stiláris karakterének, illetőleg az alkalmazott nyelvi konstrukciók stilisztikai jelöltségének a kialakítása során érvényesülnek. Az, hogy a diskurzus megformálása mennyire kerül előtérbe, illetve az, hogy az alkalmazott nyelvi konstrukció mennyire válik stilisztikailag jelöltté, sikeresen artikulálható fokozat kérdéseként. A második kérdőív eredményei alapján elmondható, hogy a stiláris karakter, illetve a stilisztikai jelöltség megítélése tendenciaszerű hasonlóságokat mutat a hasonló szociokulturális háttérrel rendelkező adatközlőknél, kisebb-nagyobb erősséggel, illetve szórtasággal (vö. 5–10. ábrák). Általánosságban jellemző volt, hogy amikor nem egy megadott kifejezés stilisztikai jelöltségére, hanem a diskurzusrészlet egészének stílusára vonatkoztak a laikus megnevezéseket működésbe hozó skálák, az adatok kiegyenlítettebbek voltak a skálák egyes altartományai közötti eloszlásukat tekintve, azaz kevésbé voltak határozottak az elmozdulások a skálák egyik vagy másik végpontja, illetve a középpontja felé.

A diskurzusrészlet egészének stílusára, valamint az első kérdőív adatközlői által lényegesnek tartott kifejezések stilisztikai jelöltségére vonatkozó ítéletek sajátos

mintázatokba rendeződtek. Az „A” diskurzusrészletben például a kiemelt kifejezéseket minden tényező esetében többen tartották közömbösnek, mint a diskurzusrészlet egészét, amelyet a többség szintén közömbösnek tartott. A „B” diskurzusrészletben ugyanakkor az egyik kiemelt kifejezést többen tartották lazának, közvetlennek, humorosnak, szlengesnek és igénytelennek, mint a diskurzusrészlet egészét, a másik kifejezést azonban többen ítélték közömbösebbnek, mint a részletet általában. A „C” diskurzusrészletnél viszont az egyik kiemelt kifejezés esetében a jelölések határozottan a skála egyik (laza, közvetlen, humoros, igénytelen, szlenges), a másik kifejezés esetében inkább a skála másik pólusa felé mozdultak. A diskurzusrészlet stílusára vonatkozó ítéletek pedig az előbbi kifejezésre vonatkozó ítéletekhez hasonlóan alakultak, ha nem is akkora egyértelműséggel.

Mindebből két dolog következik. Egyfelől az, hogy a szociokulturális tényezőknek vannak tipikus együttállásai (laza, közvetlen, humoros, igénytelen, szlenges vs. közömbös vs. választékos, hivatalos, komoly, igényes, szaknyelvi), még ha az egyes tényezők esetében az ítéletek nem is ugyanolyan mértékben mozdulnak el a szélső pólusok (vagy a közömbös tartomány) felé. A fentiekből másfelől az következik, hogy a diskurzusrészletek stílári karakterének kialakításában lényegi szerepet kapnak a megformáltság tekintetében egyértelműen szaliens, azaz stilisztikailag egyértelműen jelölt nyelvi konstrukciók.

A második kérdőív adatai szerint azoknak a kifejezéseknek nagyfokú a társas szalienciája, amelyek esetében a válaszok egyértelműen a skálák egyik végpontja felé mozdultak el. A két kérdőív adatainak összevetése azt mutatja, hogy azok közül a kifejezések közül, amelyeket az első kérdőív kitöltői a stílus szempontjából meghatározónak tartottak, csupán azok bizonyultak egyértelműen szaliensnek a második kérdőívben, amelyeket az első kérdőív adatközlőinek döntő többsége nevesített. A második kérdőív azon változataiban pedig, amelyekben általában kellett a diskurzusrészletek stílusát megítélni, azoknak a diskurzusrészleteknek a megformáltsága bizonyult egyértelműen szaliensnek, amelyek – a más változatok adatainak tanúsága szerint – nagyfokú stilisztikai jelöltséget kapó kifejezéseket tartalmaztak.

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy az adott diskurzusrészlet stílusát sokkal egyneműbben ítélték meg az adatközlők akkor, amikor a diskurzusrészletben egy vagy több, de egy irányba mutató szaliens kifejezés szerepelt. Akkor viszont már közel sem volt egynemű az adott diskurzusrészlet stílusának a megítélése, amikor a különböző szaliens kifejezések ellentétes pólusok felé mozdultak el. A stílus homogenitása, illetve heterogenitása tehát szorosban kapcsolódik a szociokulturális viszonyulások (attitűdök) érvényesülésének mintázataihoz és az azokban alkalmazott nyelvi konstrukciók társas szalienciájához.

A stílustulajdonítás azért valósul meg deiktikus műveletként, mert a diskurzusból megjelenő különböző nyelvi konstrukciók feldolgozása a figyelemirányítást kezdeményező megnyilatkozó szociokulturális szituálttsághoz képest, abból kiindulva is megtörténik. Ezzel a megformálással kapcsolatos szociokulturális elvárások érvényesítése, a stílusminták aktiválása az interszjektív kontextualizálás integráns részévé válik. Amennyiben pedig több különböző stílusminta aktiválódik, a stílustulajdonítás is többféle deiktikus centrumból válik végrehajthatóvá.

SZAKIRODALOM

- Andor József 2013. Elmélkedések és vizsgálódások a szaliencia körül. In: Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 86–97.
- Bahytin, Mihail 1988. A beszéd műfajai. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 246–80.
- Balázs János 1961. Történeti bevezető. In: *Stilisztikai tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 7–61.
- Ballagó Júlia 2017. A szociokulturális szituáltság az egyetemi oktató és hallgató közötti diskurzusokban. *Ösvények*. http://osvenyek.elte.hu/images/cikkek/Ballago17_1.pdf (2019. augusztus 11.)
- Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.) 2000. *Usage based models of language*. CSLI Publications, Stanford, California.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban: Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámban”. *Magyar Nyelvőr* 134: 299–320.
- Bauer, Joachim 2010. *Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka*. Ursus Kiadó, Budapest.
- Bednarek, Monika 2011. Approaching the data of pragmatics. In: Bublitz, Wolfram – Jucker, Andreas H. – Schneider, Klaus P. (eds.): *Foundations of pragmatics*. Walter de Gruyter, Berlin, Boston, 537–60. <https://doi.org/10.1515/9783110214260.537>
- Biber, Douglas – Finegan, Edward 1989. Drift and the evolution of English style: A history of three genres. *Language* 65: 487–517. <https://doi.org/10.2307/415220>
- Brisard, Frank 2002. Introduction: the epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, xi–xxxiv. <https://doi.org/10.1515/9783110899801.xi>
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: language variation and identity*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511755064>
- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan – Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, 395–420. <https://doi.org/10.1075/hcp.24.25cro>
- De Cock, Barbara – Bettina Kluge 2016. On the referential ambiguity of personal pronouns and its pragmatic consequences. *Pragmatics* 26: 351–60. <https://doi.org/10.1075/prag.26.3.01dec>
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79., Debrecen.
- Domonkosi, Ágnes 2016. Perspective and attitudinal deixis in Hungarian. *Jezyk, Komunikacja, Informacja* 11: 86–98.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2015. A tetszikelés szociokulturális értéke. A tetszikelő kapcsolattartás szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 139: 39–63.
- Fehér Erzsébet 1996. A stilisztika Janus-arca hazai tükörben. *Magyar Nyelvőr* 120: 13–30.
- Fowler, Roger 1977. *Linguistics and the Novel*. Methuen, London.
- Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni” – Stílus, személyesség és egyezkedés az interneten folyó társalgásokban. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. ELTE, Budapest, 223–61.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015. „évek óta mást se csinálunk”. A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 501–14.

- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Theoretical prerequisites, Volume 1*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2002. Deixis and subjectivity. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1–28. <https://doi.org/10.1515/9783110899801.1>
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- Leech, Geoffrey N. – Short, Michael H. 1981. *Style in Fiction*. Longman, London.
- van Peer, Willie – Zyngier, Sonja – Hakemulder, Jémeljan 2007. Foregrounding: past, present, future. In: Hoover, David L. – Lattig, Sharon (eds.): *Stylistics: prospect and retrospect*. Rodopi, Amsterdam, New York, 1–22. https://doi.org/10.1163/9789401205313_002
- Péter Mihály 1974. Stiliztikai alapfogalmaink tisztázásához. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.): *Jelentés és stiliztika*. Nyelvtudományi Értekezések 83. Akadémiai Kiadó, Budapest, 458–63.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pethő József 2012. A figura-alap viszony és a stílus. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stiliztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest, 73–96.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 85–112. <https://doi.org/10.1075/cilt.151.08san>
- Sandig, Barbara 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York, Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110832907>
- Schmid, Hans-Jürgen 2007. Entrenchment, salience, and basic levels. In: Geraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 117–38.
- Semino, Elena 2007. Mind style 25 years on. *Style* 41: 153–203.
- Sharifian, Farzad 2008. Distributed, emergent cultural cognition, conceptualisation and language. In: Frank, Roslyn M. – Dirven, René – Ziemke, Tom – Bernádez, Enrique (eds.): *Body, language, and mind. Volume 2: Sociocultural situatedness*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 109–36.
- Simon Gábor 2012a. A stílus szociolingvisztikai meghatározásáról. *Magyar Nyelvőr* 136: 18–39.
- Simon Gábor 2012b. Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális kognitív kiindulópontból. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stiliztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest, 97–123.
- Simon Gábor 2014. *Egy kognitív poétikai rímelmélet megalapozása*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meanings. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisele (eds.): *Cognitive linguistics: foundations, scope, and methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 223–55. <https://doi.org/10.1515/9783110803464.223>
- Sinha, Chris 2005. Biology, culture and the emergence and elaboration of symbolization. In: Saleemi, Anjum P. – Bohn, Ocke-Schwen – Gjedde, Albert (eds.): *Search of a language for the mind-brain: Can the multiple perspective unified?* Aarhus University Press, Aarhus, 311–35.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. 2000. *Social psychology*. Psychology Press, Philadelphia.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive poetics. An introduction*. Routledge, London, New York.

- Tannen, Deborah 2005. *Conversational Style: Analyzing talk among friends*. Oxford University Press, Oxford.
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*: 207–29.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2012. Viszonyulás és viszonyítás. Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest, 51–71.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 899–1058.
- Tátrai Szilárd 2018. Hárman egy ladikban. Kontextualizáció, perspektíválás és személyjelölés a dalszövegekben. *Magyar Nyelvőr* 142: 310–27.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata befogadói válaszok alapján. *Magyar Nyelvőr* 125: 299–319.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus. Egy kognitív stíluselmélet vázlatja. In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 6. SZTE, Szeged, 143–60.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A cognitive theory of style. Metalinguistica 17*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. ELTE, Budapest, 19–49.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017a. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 23–71.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017b. Jelentés. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 207–499.
- Tomaselto, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Veres-Guspiel, Agnieszka 2017. A kontextuális tényezők hatása a virtuális használatú többes szám első személyű formák referenciális értelmezésére. *Magyar Nyelvőr* 141: 490–501.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 48–81.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. Edward Arnold, London, New York, Sydney, Auckland.
- Verschueren, Jef 2000. Notes on the role of metapragmatic awareness. *Pragmatics* 10: 439–56. <https://doi.org/10.1075/prag.10.4.02ver>
- Verschueren, Jef – Brisard, Frank 2009. Adaptability. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 28–47. <https://doi.org/10.1075/hoph.1.02ver>

Tátrai Szilárd
egyetemi docens

Ballagó Júlia
PhD-hallgató

ELTE BTK / Jagelló Egyetem Filológiai Kar ELTE BTK Nyelvtudományi Intézet
<https://orcid.org/0000-0002-1069-6676> <https://orcid.org/0000-0002-7349-2224>

SUMMARY

*Tátrai, Szilárd – Ballagó, Júlia***Sociocultural situatedness in style attribution.****A functional cognitive pragmatic approach**

The paper relies on the background assumptions of functional cognitive linguistics and argues that the sociocultural situatedness of the speaker emerging in the intersubjective context of the direction of attention plays a crucial role in the process of style attribution as a context dependent point of departure of utterance production. The paper interprets style attribution as a deictic process resulting in the appearance of various sociocultural factors in utterance production. Taking the harmonization of theoretical modelling and empirical research to be an objective of the enterprise, the paper adds a multilevel empirical study to a presentation of theoretical insights. Two interrelated questionnaire studies answer the following questions: (i) What are the nonprofessional intuitive style attributing labels that make the realization of the speaker's sociocultural situatedness a topic for metapragmatic reflection in the process of style attribution? (ii) What factors of the speaker's sociocultural situatedness are foregrounded by labels reflecting style attribution as popular categories; what conceptual components and domains are profiled by them? (iii) What role does the emergence of the various sociocultural factors play in forming the stylistic character of the current discourse and the stylistic markedness of the various linguistic constructions employed? (iv) How do linguistic constructions processed during style attribution become stylistically marked against the backdrop of activated stylistic schemes and salient in the discursive medium of utterance production?

Keywords: style, intersubjective context, perspective, deixis, stylistic schemes, stylistic markedness, sociocultural factors, folk categories, social salience.